

Risto Ryti 1889 - 1956

Suomen sotien 1939-1944 johtaja

Koti ja koulutus

Huittisten poika

Huittinen sijaitsee Satakunnan maakunnassa Turun, Tampereen ja Porin kaupunkien muodostaman kolmion keskellä. Se on enimmäkseen tasaista, maatalouteen sopivaa maastoa. Korkeimmalle, 100 metriin merenpinnasta, yltää vain Huittisen eteläosassa kulkeva harju, joka alkaa Kokemäeltä ja jatkuu Punkalaitumen puolelle. Huittinen jää Suomen järviolueen ulkopuolelle, mutta Kokemäenjoki ja siihen Huittisissa yhtyvät sivujoet Loimi- ja Sammunjoki tuovat vettä alueelle. Huittisissa Kokemäenjoki kääntyy lounaasta kohti Porin kaupunkia.

Huittisten asukkaat ovat tulleet luoteesta pitkin Kokemäenjokea jo esihistoriallisella ajalla. Joitakin esineitä sekä kalmistoja on löydetty kampakeraamiselta ajalta 5 000 vuoden takaa. Esineistä kuuluisin on hirvenpään muotoinen lyömäase. Huittisten alueelta on löydetty runsaasti muitakin esineistöä.

Huittisten pitkä historia näkyy myös siinä, että Huittinen kuuluu Suomen varhaisiin kristillisiin seutuihin. Siitä tuli kirkkopitäjä jo 1400-luvun alussa. Saman vuosisadan lopussa rakennettiin keskiajalle tyypillinen kaksiholvinen kivikirkko. Nykyisen Suur-Huittisen asukkaat ovat olleet valveutunutta maaseutuväkeä. Pitäjässä oli 1500-luvun alussa noin 300 maataloa, jotka antoivat seudulle vaurautta uhkuvan kuvan. Kuitenkin Ruotsin suuret sodat 1500-1700 - luvuilla ja lisäksi nälkävuodet aina viimeiseen katovuoteen 1867 asti autioittivat monia tiloja. Alueen elinvoimaa puolestaan lisäsi yhteiskunnan yleinen kehitys, kun maantiekaudella Huittisista kehittyi keskeisen sijaintinsa vuoksi tärkeä risteyspaikka. Rautatieverkosto ei ihmisiä eikä tavaroita Huittisiin tuonut, sillä rautatie osui Huittisen alueelle vain sadan metrin kapealla kaistalla.

Huittislaisista aimo joukko on noussut valtakunnallisesti tunnetuksi. Mukana on merkittäviä taiteilijoita ja tiedemiehiä, mutta ylivoimaisesti tunnetuin on tasavallan

presidentiksi kohonnut Risto Heikki Ryti. Yleisradion järjestämässä kilpailussa v. 2004 suomalaiset äänestivät hänet toiseksi suurimmaksi suomalaiseksi. Äänestyksen voittanut Carl Gustaf Mannerheim sai 104 000 ääntä, Risto Ryti 81 000 ääntä ja Urho Kekkonen 57 000 ääntä.

Risto Ryti oli vankkaa ratsutilallisten eli rusthollarien ja talollisten sukua. Isän puolelta hän kuului Yli-Maurialan sukuun. Hänen isovanhempansa olivat rusthollari Karl Kaarlenpoika Yli-Mauriala (1828-1871) ja Maria Karolina Jaakontytär Kyssä (1827-1892). Äidin puolelta Risto Ryti kuului alueella tunnettuun Junttilan sukuun. Hänen äidinpuoleiset isovanhempansa olivat Gustav Erkinpoika Junttila (1828-1864) ja Vivike Vilhelmina Pussi (1829-1890).

Risto Rytin isäisällä Karl Yli-Maurialalla oli puolisoineen kymmenen lasta. Lapsista vanhin oli Kaarle Evert Kaarlenpoika Yli-Mauriala (1854-1931), joka avioitui v. 1884 Ida Vivike Junttilan kanssa (1863-1929). Riston vanhemmat Kaarle ja Ida saivat myös kymmenen lasta. Perheen vanhin lapsi oli v. 1884 syntynyt Kaarle Eemil. Kaksi vuotta myöhemmin syntynyt poika sai nimekseen Väinö Johannes.

Kaarle ja Ida, josta käytettiin nimeä Iita, asuivat ilmeisesti 1880-luvun loppupuolella kahden poikansa kanssa Yli-Maurialassa. Tilan isäntä oli tuolloin vasta vähän päälle 30-vuotias. Nuori pari saattaisi joutua odottamaan parikymmentä vuotta, ennen kuin tila voisi tulla heidän haltuunsa. Kaarle ja Ida varmastikin halusivat päästä itsenäisiksi maanomistajiksi. Idan sisko Maria Vilhelmiina oli Nikkilän kartanon emäntä ja naimisissa kanttori Josef Lydekenin kanssa. Lydekenin veli puolestaan oli Huittisen piiriin kruununvouti. Sukulaisten mahtava asema varmasti vaikutti Kaarleen ja Idaan. Pariskunta alkoi etsiä itselleen sopivaa omaa tilaa. He ostivat v. 1886 Huittisen Loimaan kylästä Loimijoen läntiseltä rannalta Ryti-nimisen tilan. Maatalo oli kaikin puolin tilava, ja pihapiiri oli pienen mäen päällä. Pellot alkoivat rinteen takaa. Pihapiiristä pääsi katsomaan, miten pellot levisivät 100 hehtaarin alueelle ja taustalla hämötti 300 hehtaaria metsää. Satakuntalaisten laulun ensimmäinen säe on kuin suoraan Rytin pihasta sanoitettu.

*”Kauas missä katse kantaa yli peltojen,
missä kaartaa taivon rantaa salo sininen,
siellä Satakunnan kansa tyynnä kyntää aurallansa maata isien.”*

Tilan isäntä Kaarle Yli-Mauriala otti yleisen käytännön mukaan sukunimekseen tilan nimen. Hänestä ja suvusta tuli Ryti. Kaarle oli satakuntalaiseen tapaan hiljainen

mies, mutta ei kuitenkaan ollut mikään tuppisuu. Isännälle riitti maatalossa töitä, mutta hän oli kiinnostunut myös kunnan talous- ja sivistystöistä. Hän oli ensimmäiseksi mukana luottamustoimissa, joissa edistettiin Huittisten maataloutta ja kunnan etua. Kaarle Ryti oli perustamassa isäntäyhdistystä Huittisiin v. 1894 ja kuului alusta alkaen sen johtokuntaan. Isäntäyhdistyksen päämäärä oli selvä:

”Tarkoituksena on kristillis-siveellisen elämän sekä talouden edistäminen Huittisten kunnassa.”

Isäntäyhdistys tahtoi korostaa ihmisten henkistä kehitystä sekä taloudellista edistystä. Nämä olivat niitä elämänohjeita, joita isä Kaarle halusi toteuttaa kasvattaessaan kasvavaa poika- ja tytärjoukkoaan. Rytin perhe kasvoi uudessa majapaikassa. Risto Vilho syntyi v. 1888, mutta hän eli vain yhden päivän. Tuleva presidentti Risto Heikki syntyi 3.2.1889. Uno Vilhelm näki päivänvalon v. 1890, mutta sitten tuli pieni tauko. Martti Einar tuli maailmaan v. 1893 ja ensimmäinen tyttö, Elsa Maria v. 1895. Nuorimmat lapset syntyivät vuosisatojen vaihteessa: Niilo Eevertti v. 1897, Eero Oskari v. 1899, Hanna Maria v. 1901 ja kuopus lida Maria v. 1903. Kuopuksella oli selvä käsitys perheen kasvatusfilosofiasta, jonka hän ilmaisi näin:

*”Me oomme vähän sellaisia, että antaa jokaisen tulla omalla uskollaan autuaaksi”.*¹

Ida Marian kiteytys on oiva kuvaus luonnonmukaisesta kasvatuksesta. Perheen lapset pääsivät elämään luonnon rytmissä itseään toteuttaen. Jokainen pääsi ottamaan viljapellostä, avarasta metsästä ja vuolaasta Loimijoesta omat kasvun aiheensa. Niitten avulla jokainen pyrki parhaiten nousemaan yhteiskunnan täysivaltaiseksi jäseneksi. Koti, perhe ja kasvuympäristö loivat avaran tien aikuisuuteen. Ympäröivä maailma antoi kuitenkin syvältä tulevan käskyn, rakastakaa kaikin keinoin lähimmäisiänne. Risto Ryti eli elämänsä 17 ensimmäistä vuotta lähellä luontoa. Maatalossa ymmärrettiin itsestään selvyytenä se, että luontoa voi hallita vain noudattamalla sen lakeja. Myös Matteuksen evankeliumin mukainen autuus tunnettiin.

*Autuaita ovat puhdassydämiset, sillä he voivat nähdä Jumalan.*²

Kaarle ja Ida Ryti pitivät maataloa, jonka navetassa oli noin 50 lehmää. Näiden hyvinvointi oli pääasiassa emännän tehtävä. Isäntä puolestaan hoiti hevosia. Tilan suuruus edellytti hevoslaumaa, jossa piti olla suuri määrä vetojuhtia. Isäntää

tietysti kiinnosti myös, miten jalostaa luotettavana työjuhtana tunnettua suomenhevosta. Isäntäyhdistyksestä lähti liikkeelle hevoskasvatusyhdistyksen perustaminen. Turun ja Porin läänin kuvernööri Wilhelm von Kraemer vahvisti 10.1.1902 yhdistyksen säännöt. Kaarle Ryti oli alusta alkaen johtokunnan jäsen. Viisi vuotta perustamisen jälkeen alettiin oriita ja tammoja merkitä kantakirjaan. Huittinen kulki Suomessa hevoskasvatusalan kärjessä ja oli ylpeä asemastaan.³

Kaarle yritti talonpoikien tapaan myös kuivata Tammelan Pyhäjärvestä alkunsa saavaa Loimujokea oman tilansa kohdalta. Iso työ jäi kesken ja Loimaankoski jäi perkaamatta. Joen kuivatusta paremmin Kaarle onnistui, kun alettiin hyödyntää luonnon rikkauksia. Hän perusti vaimonsa sukulaisen Reinhold Junntilan kanssa yksikehäisen sahan v. 1892. Laitos oli pieni, mutta osui sahateollisuuden nousun kannalta oikeaan aikaan. Huittisten isäntäyhdistys myös pani samoihin aikoihin alulle meijeritoiminnan. Kauppayhtiö Junntila ja Ryti osallistui Huittisten Osuusmeijerin toimintaan.⁴

Meijeritoiminta pakotti huolehtimaan navetoista enemmän kuin kotitarpeiden vuoksi olisi ollut välttämätöntä. Meijeritoimen kannattavuus edellytti, että lehmistä ja navetoista huolehditaan kunnolla. Turvepehku sopi hyvin nautojen kuivikkeeksi, ja tämän tarpeen kattamiseksi tarvittiin turvetehtaita. Kaarle Ryti kulki tälläkin saralla kehityksen kärjessä, ja hänestä tuli Huittisten Turvepehukutehdas Oy:n hallituksen puheenjohtaja v. 1901. Niukoin varoin perustettu yhtiö kärsi koko toimintansa ajan taloudellista vaikeuksista.⁵

Isä-Kaarle suhtautui myönteisesti käynnissä oleviin taloudellisiin ja yhteiskunnallisiin hankkeisiin. Huittisissa toimi säästöpankki, mutta se oli alkuaan sidoksissa kuntaan. Asetus säästöpankeista v. 1895 erotti kunnat pankkitoiminnasta. Säästöpankin isännät tulivat olemaan pankin ylimmäinen hallintoelin. Huittisten Säästöpankkiin valittiin 12 isäntää. Maanviljelijä Kaarle Ryti tuli olemaan yksi heistä, ja hän toimi myös pari vuotta isännistön puheenjohtajana.⁶

Kristillisen kirkon saarnatuoli oli aikanaan suomalaisille lähde, josta yhteiset asiat kerrottiin paikallaolijoille. Vähitellen päästiin uuteen aikaan, kun tekniikan sovellutuksia ruvettiin käyttämään tiedon välityksessä. Huittisiin saatiin keskinäinen puhelinyhteys, kun v. 1897 perustettiin Huittisten Telefooni Osakeyhtiö.⁷ Länsi Suomen Opiston rehtori, maisteri M. A. Knaapinen oli alusta alkaen mukana perustamistoimissa. Näissä yhteyksissä Knaapisen ja Kaarle Rytin yhteydenpito

syveni, koska Ryti valittiin apteekkari W. Westerlingin kassa puhelinyhtiön hallituksen jäseneksi.⁸

Rytin valinta vaativaan tehtävään puhelinyhtiössä kertoo siitä, että Rytin talo oli heti avoin uuteen tiedon- ja uutistenvälitykseen. Loimijoen rannalta pääsi suoraan kosketukseen Huittisten keskustaan ja laajemmin maakuntaan. Rytin isäntä oli selvästi edistysellinen ja halusi olla edelläkävijä kaikissa kehittämishankkeissa. Tämänkaltainen asenne heijastui koko perheeseen. Näyttääkin siltä, että Risto Rytin porvarillis-liberaali asenne asioihin on ainakin osittain peräisin perheen henkisesti avoimesta suhtautumisesta muutoksiin.

Huittinen oli kunnallishallinnossa uranuurtaja. Asetus maalaiskuntien kunnallishallinnosta v. 1898 teki kunnanvaltuuston mahdolliseksi myös maalaiskunnissa. Ensimmäiset kunnanvaltuutetut valittiin Huittisissa vuoden 1902 alussa. Kaarle Rytin vakaa olemus teki vaikutuksen myös kuntalaisiin. Hän sai äänestäjiltä niin suuren kannatuksen, että hänestä tuli yksi uuden valtuuston 33 jäsenestä. Tämäkin luottamuksenosoitus todistaa osaltaan perheen avointa suhtautumista uudistuksiin.⁹

Kaarle Ryti oli laajasti arvostettu henkilö Huittisissa. Ristolle Kaarle oli kunnollinen isä. Kaarlen kuusi vuotta nuorempi veli Frans Erland Mauriala, Riston setä, nousi samaan yleisesti arvostettujen henkilöiden kategoriaan. Hänestä tuli Yli-Maurialan rusthollari ja suuresti kunnioitettu kunnallismies Huittisiin. Hän eli naimattomana, ja emännyyttä hoiti sisarusparvesta nuorempi sisko Hilma Mauriala. Frans Erland oli luonteeltaan hiljainen ja puhui vähän. Kun hän sitten avasi suunsa, puhe oli järkevää ja tarkasti harkittua. Risto Ryti oli tietenkin usein tekemisissä setänsä kanssa ja tuli tuntemaan Fransin maineen. Fransilla oli Yli-Maurialassa harvinaisen suuri pirtti, joka oli rakennettu kirveellä veistetyistä hongista. Isäntä piti siellä komennossa maatalon työläisiä. Hän tuli tunnetuksi siitä, että kun hän jotakin lupasi, se myös piti. Hän vaati samaa asennetta läheisiltään. Huittislaiset kunnioittivat Frans Erlandia sanomalla:

”Miesten mies hän oli.”¹⁰

Knaapinen opettaa

Risto oli keskenkasvuisena paljon tekemisissä äitinsä Idan kanssa. Äiti oli tiukan oloinen, ja sääntillinen jakaus keskellä päätä korosti hänen ehdottomuuttaan rajojen asettamisessa. Tämä on oikein, tuo on väärin. Ida oli satakuntalaiseen tapaan talon sisätilan komentaja. Hän valmisti koko päivän ruokaa ja antoi sen aamiaisesta iltapalaan kuuteen kertaan nälkäisiin suihin. Idan tehtävä oli myös määrätä, miten talon lapsijoukko kasvatetaan eri ammatteihin ja vastuulliseen elämään.

Ristolla oli erityinen asema äiti-Idan helmoissa. Risto oli varhaislapsuudessaan tavattoman ujo, heikko ja kalpeakasvoinen. Hänellä oli suuret, siniset silmät ja korkea otsa. Hän sopi maalaistalon arkeen huonosti, koska hän ei ollut ollenkaan kiinnostunut maalaistalon töistä. Kirves, harava tai lapio eivät lainkaan sopineet Riston käsiin. Hänen vähän varttuessa kirja toisensa jälkeen löysi tiensä hänen kämmeniinsä. Rytin talon Ida-emännästä kulkee suomalaisen kansakunnan muistissa myytti, että äiti ei halunnut panna Risto-poikaa lähellä olevaan kansakouluun. Poikaa ei haluttu rasittaa. Riston myöhemmistä sairasteluista on saatu niukasti tietoa, mutta niiden pohjalta syntyy epämääräinen aavistus Ristolla olleista vatsavaivoista jo ennen kouluaikaa.

Emäntä Ida järjesti lapsiaan eri kouluihin. Yleensä lapset kävivät kansakoulun ja menivät sitten eri ammattikouluihin. Kaksi poikaa kävi kauppaopiston Porissa, yksi poika kävi Rauman merikoulun, ja yksi tuli rakennusmestariksi Tampereelta. Kolme tytärtä pääsi oppikouluun Raumalle. Se on erinomainen kuva Rytin lasten opinnoista.

Ristolla oli ainutlaatuinen osuus Rytin lasten opintopiireissä. Hänen koulunkäyntiinsä tuli merkittävällä tavalla osallistumaan fil. maisteri ja myöhemmin kouluneuvos Maunu Kustaa Knaapinen (1863-1954). Hän oli kansanvalistaja ja kansakouluntarkastaja. Hän oli Helsingin yliopiston Länsi - Suomalaisen osakunnan aktiivijäsen, kun suunniteltiin Suomen ensimmäistä suomenkielistä kansanopistoa. Länsi-Suomen kansanopisto perustettiin v. 1892, ja Knaapisesta tuli opiston rehtori. Opisto rakennettiin Huittisiin Loimijoen rantaan lähelle Rytin taloa. Rehtori Knaapinen ja isäntä Kaarle Ryti määrättiin valvomaan koulun rakentamista. Yhteistyö vei Knaapisen usein Rytien luokse. Knaapisesta tuli Kaarle ja Ida Rytin läheinen ystävä.¹¹ Erään kerran Knaapisen ollessa Ryteillä, Ida-emäntä heitti vieraalleen kysymyksen:

”Etkö ottaisi opettaaksesi Ristoa, hän kävisi kansanopistossa aina kun sinulle sopisi?”

Knaapinen suostui kotiopetukseen, vaikka kansakoulu oli lähellä. Ristolle alkoi kolmevuotinen yksityisoppilaan ura. Opettaja kuitenkin kehotti jo toisen vuoden jouluna, että Risto menisi kouluun. Poika kehittyisi hyvin ja hän tulisi toimeen muiden poikien kanssa. Ida hyväksyi ajatuksen, ja Risto sijoitettiin Luukin kansakoulun kolmannelle luokalle.

Knaapinen on kirjoittanut muistelmat Riston opintiestä ja kertoo niissä eräästä yksityiskohdasta, joka lopetti Riston koulunkäynnin. Opettajatar oli luonut semmoisen valvontamenetelmän, että kaksi oppilasta seurasi välitunneilla muiden oppilaiden toimintaa. Jos joku teki jotakin sopimatonta, valvojat kirjoittivat oppilaan nimen taululle. Kerran Ristonkin nimi ilmestyi taululle, koska hän oli päästänyt poikamaisuutensa valloilleen ja riehunut liikaa.

Opettajan menetelmä oli kasvatuksellisesti kelvoton, koska valvojaoppilaat joutuivat tekemään heille kuulumatonta työtä. Heidät pakotettiin samalla luokan ilmiantajiksi, ja nimen kirjoittaminen antoi mahdollisuuden subjektiivisiin virhetulkintoihin. Tilanne johti väkisin luokan sisäiseen kuohuntaan ja turvattomuuteen.

Riston nimi häpeätaululla johti siihen, että opettaja pyysi äiti-Idaa tulemaan koululle selvittämään asiaa. Ida oli Knaapisen mukaan vastannut opettajalle topakasti:

”Jollet itse voi pitää järjestystä koulussasi, niin älä sitä sitten yritä pitää kylän ämmien avulla.”

Risto ehti käydä kansakoulua vain kaksi viikkoa ennen kuin kyseinen tapaus tuli esteeksi jatkolle. Yleiseltä kannalta tapaus tuntuu toisarvoiselta. Miksi koulunkäynti loppuisi yhteen muistutukseen aivan tavanomaisesta toiminnasta? Normaalisti äitiä ei sellaisesta kouluun edes käskettäisi. Ida oli kertonut episodista Knaapiselle, joka kertoi sen totena muistelmissaan. Knaapisen kertomus on osa kansallista mytologiaa Risto Rytistä. Mistään ei löydy sellaista voimaa, joka voisi murtaa tällaisen myytin.¹²

Knaapisen muistelmat ovat Risto Rytin henkilöhistorialliselta kannalta poikkeuksellisen arvokkaat. Nämä muistelmat ovat ainoa kirjallisessa muodossa oleva lähde, josta voi saada tietoa tulevan presidentin poikavuosista. Muistelman liittyy jollakin tavalla Knaapisen nimitykseen kouluneuvokseksi. Kouluhallitus ehdotti kolme kertaa Knaapisen nimitystä. Ensimmäinen kaatui, kun piti saada samaan yhteyteen erään toisen nimitys. Toinen anomus jäi pääministeri Cajanderin haltuun. Ilmeisesti oli kysymys talvisodan syttymisestä. Kolmannen kerran nimitys tuli esiin,

kun Knaapinen oli tavannut presidentti Rytin tai rouvan Turun tai Naantalin liepeillä. Risto Ryti oli tunnettu pitkäaikaisista ystävyksistä, ja nyt mentori ja ikaikainen ystävä sai kutsun tulla käymään päivälliselle presidentin luokse.

Knaapinen kävi päivällisellä Risto Rytin luona toukokuussa 1943. Risto Rytin muistelmien mukaan päivällisillä tasavallan presidentin linnassa puhuttiin ”menneistä ja tulevista”. Ilmeisesti Knaapinen sai tehtäväkseen kirjoittaa muistelmansa Risto Rytistä tässä yhteydessä. Knaapisen muistelmat on kirjoitettu heti vierailun jälkeen. Mitä ilmeisimmin niistä on puhuttu jo päivällisillä, mutta todistusta tästä ei ole olemassa. Knaapisen muistelmat on syytä asettaa tämän tapahtumasarjan yhteyteen, missä diskreettisyistä kaikkea ei voinut panna sellaisenaan paperille. Knaapisen Ryti- muistelmista puuttuu kokonaan Riston pikkuserkku ja koulukaveri Oskari Juusela, joka varmasti liikkui kesällä 1899 Riston läheisyydessä. Pienet puutteet ja kohteliaisuus näkökohdat on syy pitää mielessä, kun Knaapisen muistelmia lukee.¹³

Knaapinen varmaan suositteli kansakoulun äkkilopun jälkeen, että Risto yritettäisiin panna oppilaaksi Porin Klassilliseen Lyseon. Maalaisväelle oppikoulun käynti oli vierasta ja se tuli kalliiksi. Perheen taloudesta vastaava isä Kaarle joutui katselemaan koulunkäyntiä ja Riston siitä saamaa hyötyä rinnakkain. Hän kysyi ystävältään Knaapiselta, kannattaako Risto-poikaa tosiaan kouluttaa:

”Sano nyt aivan suoraan, luuletko, että sitä poikaa kannattaa kouluun viedä? Meillä on sentään pienet varat, joita ei saa turhaan kuluttaa.”

Knaapisen ei tarvinnut miettiä, vaan hän antoi selvästi myöntävän vastauksen. Sen saatuaan isä-Kaarle lähti itse viemään 10-vuotiasta Ristoa Poriin Klassilliseen Lyseon. Oli kesä v. 1899, ja Huittisista lähti samaan aikaan toinenkin poika Porin Klassillisen Lyseon oppilaaksi. Oskari Juusela oli 15-vuotias ja halusi nyt opin tielle. Hän kulki täsmälleen samoja teitä Riston kanssa. Risto ja Oskari tulivat tuntemaan toisensa jossakin vaiheessa.

On täysin luultavaa, että Risto ja Oskari tulivat Kaarlen kyydissä koulukaupunkiin. Täysin varmaa on se, että pojat tulivat koulussa tutuiksi ja kävivät lyseon yhdessä ylioppilaiksi saakka. He jatkoivat sen jälkeen yhdessä opiskelua yliopistossa ja heistä tuli elämänmittaiset ystävät. Aikuisiällä he tapasivat toisiaan lähes vuosittain. Risto Ryti perheineen kävi kesäisin Oskarin omistamalla Tonttulinna-nimisellä kesämökillä

Pietniemessä. Risto oli myös Oskarin pojan Oivan kummi. Oiva pääsi heti sodan jälkeen v. 1945 kansainväliseen pankkiuraan Yhdysvaltoihin.¹⁴

Porin Lyseon toiselle luokalle

Risto Rytin koulunkäynnin alkuun saattoi myös vaikuttaa venäläisten Suomessa alkanut yhdenmukaistamiskausi, jolla Venäjän hallinto halusi muuttaa suomalaiset slaavilaisystävällisiksi. Risto täytti kymmenen vuotta helmikuun 3. päivänä v. 1899. Venäläinen kenraali Nikolai Ivanovitš Bobrikov tuli 12 päivää myöhemmin tutuksi suomalaisille, kun hän saattoi julkisuuteen Keisarillisen Majesteetin Armollisen julistuskirjan Suomen suuriruhtinaanmaalle. Historiassa se tunnetaan helmikuun manifestina. Sen keskeinen teema sisältyy yleisvaltakunnallisiin lakeihin:

”Senlaisten yleisvaltakunnallisten lakien säätämisessä, jotka säädetään Venäjän lainsäädäntöjärjestyksessä, on Suomen valtiopäivillä vain neuvoa-antava rooli eikä niiden kielteinen lausunto estäisi lain voimaantumista myös Suomessa.”¹⁵

Suuriruhtinas Nikolai II oli se pahanilman lintu, joka Bobrikovin kautta teki tuhoa Suomessa. Suomalaiset nimittivät sitä sorroksi. Helmikuun manifesti levisi kirkon kautta koko kansan tietoisuuteen. Kansa pelkäsi, että yleisvaltakunnalliset lait syrjäyttävät Suomen paikalliset lait. Eri puolilla pidettiin kokouksia, joissa manifesti tuomittiin. Huittisissa herättiin manifestin aiheuttamaan pelkoon. Risto Ryti joutui pienestä pojasta alkaen kokemaan Venäjän turvallisuuspoliittiset paineet ja miehuutensa parhaassa iässä taistelemaan naapurimaan pyrkimyksiä vastaan.

Helmikuun manifesti koettiin Suomessa vahvana, vaikka sillä ei tavoiteltu muuta kuin asevelvollisuuslain läpimenoa. Kansa ei halunnut nähdä, miten Suomen autonomiaa runneltaisiin. Suomalaiset tahdottiin saada vastustamaan manifestia, ja slaavilainen sorto piti heti mitätöidä. Ylioppilasnuoriso pantiin kiertämään maata syrjäkyliä myöten keräämässä nimiä ja puumerkkejä Suureen adressiin, johon saatiin yhteensä 522 931 ihmisen nimet. Se oli suuri määrä maassa, jonka väkiluku oli noin 2,5 miljoonaa henkeä.

Jokaisesta Suomen kunnasta valittiin mies suureen lähetystöön, jonka tehtävänä oli viedä adressi suuriruhtinas Nikolai II:lle. Huittisissa vaikutti nuori Frans Oskar Juusela, josta myöhemmin alettiin käyttää nimeä Kunnan-Juusela. Nimitys johtui siitä, että hänet valittiin noin 40 vuoden ajan melkein kaikkiin kunnan ja seurakunnan keskeisiin luottamustehtäviin. Huittislaiset valitsivat hänet suureen

lähetystöön, joka kokoontui Helsingissä 13.3.1899. Muutamaa päivää myöhemmin lähetystö oli Pietarissa Suomen valtiosihteerin virastossa pyrkimässä suuriruhtinaan puheille. Nikolai II ei halunnut ottaa heitä vastaan. Hän viestitti suomalaisille, että hän ei ole vihainen ja käski lähetystöä palaamaan kotiin.¹⁶

Suomen hätä saatettiin myös Euroopan kansojen tietoon. Eurooppalaisilta tiedemiehiltä ja taiteilijoilta kerättiin Pro Finlandia - adressi. Kulttuurilähetystö vei 1 063 nimeä sisältäneen vetoimuksen Suomen puolesta Pietariin. Nikolai ei ottanut vastaan tätäkään lähetystöä. Keisari oli niin kovakorvainen, että Suomeen alkoi levitä ajatus, että keisari on valapatto. Kaikki Venäjän keisarit Aleksanteri I lähtien olivat sanoneet kunnioittavansa Ruotsista periytyviä Suomen perustuslakeja. Helmikuun manifesti teki Suomen valtiolliset olot sekaviksi, ja Bobrikovilla oli oma suunnitelmansa Suomen venäläistämiseksi. Suomi oli tarkoitus alistaa täysin Venäjän hallintoviranomaisten johtoon.

Suomen valtiollis-yhteiskunnallinen tilanne v. 1899 oli tiukan tuntuinen. Ihmisten oli kuitenkin pakko elää ja toimia normaaliin tapaan. Niinpä Porin Lyseon rehtori Lars Hugo Sandelin joutui virkavelvollisuuksiensa mukaan järjestämään oppilaiden sisäänpääsykuulustelun toukokuun lopussa. Olisi ollut normaalin käytännön mukaista, että Risto Ryti olisi ollut osa tätä joukkoa. Luultavasti olikin, mutta todistetta sisäänpääsykuulustelusta ei ole löytynyt. On epävarmaa, osallistuiko Risto kuulusteluihin. Jos Risto oli kokeissa, häntä ei ainakaan voitu ottaa kouluun vielä silloin. Ongelma saattoi olla koulukohtainen. Toinen kuulustelu järjestettiin elokuun lopussa ja siitä ilmoitettiin Satakunta-lehdessä 24.8.1899. Kouluun pyrkivien poikien piti olla rehtorin kanslian oven edessä 31.8.1899 klo 10.00. Risto Ryti oli tässä kuulustelussa paikalla. Samassa jonossa oli myös 15-vuotias Oskari Juusela, jonka isä oli Kunnan-Juuselan serkku.

Risto ja Oskari olivat jättäneet taakseen Huittisten avarat peltomaisemat ja Loimijoen haukipaikat. Pojat olivat siirtymässä satakuntalaiseen maakuntakaupunkiin ja sen maineikkaaseen kouluun. Porin Lyseon kaksikerroksinen upea rakennus oli ainoa kivitalo, joka sijaitsi jokirannan ulkopuolella. Se oli parin kadunkulman päässä Kokemäenjoesta. Pojat näkivät sen jo kaukaa, kun he kulkivat Länsipuistoa pitkin kohti koulua. He menivät koulun avaraan pihaan Annankadun pienestä portista. Ainoa, mikä pani ajatuksia liikkeelle, oli seinän viereen kootut monikymmenmetriset koivuhalkorivit. Pojille tuntui riittävän hikisiä tunteja opintiellä.

Risto ja Oskari menivät kouluun pienestä ja kauniisti koristellusta pääovesta. Eteisessä lähes kolmimetriset takorautaisin kaitein varustetut portaat johtivat toiseen kerrokseen. Pojat katsoivat toisiinsa ja heille tuli sama ajatus kuin Lyseoon pyrkijöille aina tapahtui. He ajattelivat samaan tapaan:

"Noita kaiteita pitkin olisi kiva luikua alas."

Nyt piti kuitenkin kiivetä ylös, koska rehtorin kanslia oli lähellä juhlasalia toisessa kerroksessa. Rakennuksen ruhtinas odotti siellä poikia. Muutama poika jo seisojona jonossa kanslian edessä odottamassa pääsyä rehtorin luokse. Jono eteni nopeasti. Ristolla ja Oskarilla koitti aika mennä sisään. Rehtori Sandelin istui avarassa kansliassa ison pöydän ääressä ja katsoi tulijoita arvostellen. Pojille oli sanottu, että pitää ensin sanoa päivää. Epämääräisesti he toivottivat hyvää päivää. Rehtori kohensi vähän pientä vartaloaan ja sanoi kirkuvalla äänellään:

"Hyvää päivää pojat."

Ristolla ja Oskarilla riitti työtä pitää kasvojensa ilme perusasennossa, kun kuulivat rehtorin äänen. Pojille välähti saman tien, miksi lyseolaiset kutsuivat rehtoriaan "Savikukoksi". Toisinaan riitti "Kukko."

Pojista vanhempi Oskari ilmoitti:

"Me olemme Huittisista kotoisin olevia poikia, ollaan pyrkimässä ensimmäiselle luokalle. Ristolla on todistus yksityisopettaja Knaapiselta, koska ei ole käynyt koulua. Minä olen käynyt koulua. Sitten meillä on papinkirja, josta käy ilmi rokotukset."

Rehtori katseli poikia hetken. Hän tiesi, että hänellä ja koululla on ensimmäisen luokan osalta aikamoinen pulma. Ääneen hän sanoi suurin piirtein näin: Voitte mennä korridorin puolelle. Tutkin teidän tietonne myöhemmin.

Ruotsin kielen opetuksesta oli muodostunut koululle iso sekamelska, josta seurasi ongelmia myös ensi luokalle pyrkijöille. Ruotsin kielen opettaja kollega Karl Leonard Vesterberg oli tullut aikanaan Porin Lyseoon koulun perustamisvaiheessa. Kollega oli lehtorin arvoa alempi virkanimike, myöhemmin vastaava nimike oli "nuorempi lehtori". Vesterberg oli lihavahko lyhyenlätä mies. Hän piti työtään toivottoman vaikeana ja sanoi karun totuuden naproille näin:

"Niin, teidän päähänne tässä siis täytyy ruveta oppia kauhalla ajamaan, ja se ei ole helppo tehtävä, sillä kun te vääntäydytte tänne kouluun Kankaanpään perukoilta ja

sontatunkijoiden äärestä, niin kyllä se on koko tehtävä, kun teistä rupeaa sivistynyttä ihmistä tekemään. Ei silti, että nämä kaupunkilaiset olisivat sen parempia, sillä pimeys on aivan yhtä suuri täälläkin”

Koulun oppilaat nimittivät Vesterbergiä Vesa Kalleksi, ja hänestä kehittyi Lyseon paras opettaja. Tulokset olivat sen sorttiset, että monet loistopedagogit eivät niin hyvin koskaan päässeet. Mutta tämä 58-vuotias opettaja sairastui huhtikuussa 1898 ja joutui jäämään sairauslomalle. Syksyllä hän yritti jatkaa, mutta joutui 23.9.1898 sairauslomalle. Lääkärit määräsivät hänelle lomaa kuukausittain ja viimeinen loma loppui 31.5.1899. Sairas mies tuli hoitamaan työtään kesäksi, jolloin ei ollut töitä ollenkaan. Palkan hän kuitenkin sai. Vesa Kalle kuoli muutama päivä ennen syyslukukauden 1899 alkua. Sandelin totesi muistopuheessaan:

”Levätköön rauhassa väsynyt matkamies.”

Ruotsin kielen opetus oli sitten lukuvuoden 1898–1899 retuperällä. Kouluylihallitus määräsi kontrollööri Anton Wilhelm Westerholmin hoitaman tointa. Hän oli muutoin ihan tavallinen mies, mutta hänen punaisen kirjavana loistanut nenänsä kertoi omaa tarinaa menneisyydestä. Hänellä ei ollut kurinpitotaitoa, mutta hän sai kuitenkin oppilaat suurin piirtein pysymään pulpeteissaan. Westerholm valittiin kuitenkin vuoden 1899 alusta painoasiamieheksi Poriin. Hän pyysi, että opettajan määräys perutaan. Kouluylihallitus perui määräyksen ja lisäksi kehotti:

”Rehtorin pitämään huolta opetusvelvollisuuden hoitamisesta jäljellä oleva osan ajasta lukuvuodesta.”

Rehtori joutui ottamaan epäpäteviä sijaisia peräjälkeen yhteensä kuusi kappaletta. Osan tunneista hoiti Westerholm. Hän opetti ruotsin kieltä mm. ensimmäisellä luokalla. Westerholmin komennus päättyi näin ollen toukokuun lopussa v. 1899. Westerholmin opetus oli samanlaista kuin viransijaisuuksia hoitavilla usein. Hän ei saanut ensimmäisen luokan oppilaita oppimaan. Normaalioloissa ensimmäisen luokan oppilaat pääsevät kirkkaasti luokalta. Näissä tilapäisjärjestelyin hoidetuissa opetusoloissa viisi oppilasta jäi suoraan luokalle. Peräti 11 oppilasta sai ehdot ruotsinkielessä. Heidät siirrettäisiin toiselle luokalle vain, jos he suorittavat ehtonsa. Opettajalla on tietenkin oikeus määrätä arvosanat, mutta opettajasta kertoo jo aika paljon, kun puolet luokasta saa nelosen. Rehtori olisi voinut lukuvuoden mittaan keskustella opettajan kanssa, ja vanhempainneuvostokin oli olemassa.

Käytäntö ehtojen suorittamisessa oli sellainen, että ehdot suoritettiin vasta elokuun viimeisenä päivänä. Koululle tilanne oli hyvin pulmallinen. Viranhoitaja oli ollut sairaslomalla toukokuun loppuun ja ”hoitanut virkaansa” kesäkuukaudet. Tietenkin käytäntö oli väärin viransijaisia kohtaan. Viran vakituinen haltija kuoli juuri ennen lukuvuoden alkua. Kouluylivaltiohallitus ei ennättänyt valita uutta viranhaltijaa ennen lukuvuoden alkua. Kun ehtolaiset piti kuulustella, kuulustelijaa ei ollut.

Rehtori Sandelin oli tietysti kauhuissaan ja hänellä oli vain yksi vaihtoehto. Hänen oli pakko todeta, että ehtolaiset jäävät luokalle. Kaikkiaan 12 luokalle jäänyttä ja ehtolaista jatkoivat koulussa. Ratkaisu heijastui tietysti myös kouluun pyrkijöihin. Ensimmäiselle luokalle oli pyrkimässä 40 poikaa ja kouluun sai ottaa vain 40 oppilasta. Tilaa oli kuitenkin enää vain 28 pojalle. Tämä oli ensimmäinen kerta, jolloin Porin Lyseon pyrkijöistä 12 poikaa jäi tilanpuutteen vuoksi ulkopuolelle.¹⁷

Rehtori Sandelin pääsi selvittämään Riston ja Oskarin tilannetta, kun ensimmäinen luokka oli täytetty. Rehtorin toimintaa säätelivät pyrkijämäärien lisäksi myös Koulujärjestys. Sen 20 § määräsi kouluun tulokkaan iän:

”Jokaisen oppilaan, joka on oppilaitokseen alimpaan luokkaan otettava, pitää olla iältään 9-12-vuotias.”¹⁸

Oskari Juusela oli 15-vuotiaana liian vanha ykkösluokalle. Rehtori totesi hänen tietonsa sellaisiksi, että hän voi aloittaa toiselta luokalta. Kolme muuta poikaa, jotka olivat syntyneet 1882–1883, päätettiin sijoittaa samalle luokalle. Risto oli Oskarin kaveri ja vaikutti älykkäältä. Kyllä hänkin varmaan selviää, vaikka aloittaisi kakkosluokalta. Rehtori hyväksyi seitsemästä ensimmäiselle luokalle pyrkineestä hakijasta viisi suoraan toisen luokan oppilaiksi. Heidät merkittiin Porin Lyseon oppilaiksi 31.8.1899. Heillä piti olla jonkinasteiset ruotsin kielen taidot. Riston osalta tiedetään, että mentori Knaapinen opetti hänelle myös ruotsin kieltä. Kuka sitä oli Oskarille opettanut? Olisiko ollut Knaapinen? Toisen luokan oppilasmäärä nousi peräti 42 oppilaaseen. Itse asiassa luokalle olisi pitänyt muodostaa rinnakkaisluokka, mutta koulussa ei ollut tällaista tapaa.

Knaapinen kirjoitti muistelmissaan myös, että hän suunnitteli Ristolle koulunkäynnin aloittamista Porin Lyseon toiselta luokalta. Ajatus on vähän kummallinen. Oppikouluun meno oli sinällään jo mahtava asia. Vain muutama ihminen oli Huittisissa käynyt oppikoulua. Koulu alkoi I luokalta, ja oikeastaan kukaan ei yrittänyt alkaa sitä II luokalta. Knaapinen sanoi tuntevansa Sandelinin. Todennäköisesti

Knaapinen oli koulunsa ongelmat tuntevalta Sandelinilta saanut tiedon, että oppikouluun päästäkseen Riston oli osattava ruotsin kielen alkeet. Tämä tuntuu luontevalta selitykseltä Riston ja myös Oskarin ruotsinkielen opinnoille.

Tämä oli ensimmäinen kerta, kun julkinen valta totesi Riston älykkääksi. Rehtori Sandelin varmaan kertoi isälle, että poika on älykäs. Tieto oli isälle mukava ja hän varmaan levitti sitä ympäristöön. Ristolle pääsy toiselle luokalle oli ensimmäinen kohtalon onnenpotku. Hänen ei tarvinnut ollenkaan kokea niitä ”kouluun pääsykokeita”, joita vanhemmat lyseolaiset järjestivät naproille. Lumella pesu ensimmäisen lumisateen alkaessa jäi kokematta. Saattaa olla, että Riston myöhemmin alkanut arvuuttelu onnestaan sai alkunsa juuri tästä hetkestä.

Opin tie, autuas aina

Risto ja Oskari pääsivät sisäänpääsykokeesta vasta iltahämärissä. He kulkivat väsyneinä pitkin Konstantininkatua kohti Pohjoispuistoa. Siitä sitten raahustettiin lehmusten täyttämää puistoa pitkin kohti etelää. Parin kadunkulman päässä tultiin Eteläpuisto 16 kohdalle. Siinä oli kookkaan puurakennuksen rinnalla pieni tupa, jossa matami Varma Vahlberg piti maalaispoikien puulaakia. Riston majapaikka Porissa oli siinä. Oskari joutui jatkamaan matkaansa. Hän asui kaupungin eteläreunassa osoitteessa Eteläpitkäkatu 39 (nyk. Itsenäisyydenkatu). Hänen holhoojansa oli Maria Sundholm.

Ristolla oli majapaikassaan yksi huone, jossa lattiaa peitti räsymatto. Huoneessa oli vuode, iso komero sekä koulunkäyntiä varten tarvittavat pieni pöytä ja tuoli. Koulutarpeet olivat sen verran vähäisiä, että ne mahtuivat pöydälle.

Matami Vahlberg huolehti vuokralaisestaan. Hän katsoi myös vähän pojan vaatteiden perään. Hänet mainittiin koulun kirjoissa poikien kaupungissa oloajan holhoojaksi. Hän valmisti holhottavalleen aamiaisen, päivällisen ja iltapalan. Joskus tarjolla oli myös kahvia. Puulaakin pitäjät saivat suunnilleen 25 markkaa kuukaudessa. Todennäköisesti myös Riston matami sai saman verran korvausta.

Risto Ryti asui keskikoulun IV luokan aikana Länsilinjakatu 20:ssa, jossa hänen holhoojansa oli rouva Björkquist. Keskikoulun viimeisenä vuonna sekä lukion ensimmäisenä vuonna hänen osoitteensa oli Annankatu 16, jossa häntä holhosi rouva B. Saha. Viimeiset kaksi lukion vuotta 1904–06 Risto Ryti asui Eteläpuisto

11:ssa, jossa hän asui Eteläpuiston puolella. Tuolloin hänen holhoojansa oli neiti G. Siuko, joka oli muuttanut Poriin Huittisten Loimaan kylästä.

Vuokraisännät pyrkivät kaikin keinoin huolehtimaan siitä, että saa kunnollisen ansion vuokralaisistaan. Siksi oli tavallista, että poikia otettiin huonetta kohti vähintään kaksi poikaa. Näistä kämppäkavereista ei paljon tiedetä, koska heistä ei ole virallisia tietoja. Riston yhdestä puulaaki kaveruksesta tiedetään vähän. Porin Klassillisen Lyseon aloitti v. 1904 Eino Vilho Valtonen, joka oli kuuluisan Alfred Kordelin veljenpoika. Hän erosi koulusta v. 1906 ja tuli ylioppilaaksi Riihimäeltä. Hänestä tuli upseeri ja kuoli S2 haaksirikossa v. 1925. Eino kertoi paljon sedästään Alfredista niin, että Kordelin oli tuttu Ristolle jo lukiovuosinaan.

Oskari Juusela asui pari vuotta Johnsoninkadulla, jossa holhooja oli Maria Rosnell. Hän vaihtoi asuntoa taajaan. Hän asui Isolinnankadulla, uudelleen Eteläpitkädulla ja viimeksi osoitteessa Mikonkatu 11.¹⁹

Pojat hoitivat fyysisen terveytensä kannalta tärkeät toimet omaehtoisesti majapaikassaan. Kasvojen pesuun riitti kylmä vesi, joka tuotiin yleisestä kaivosta. Lauantai oli saunapäivä. Saunan kautta siirryttiin arkisista asioista saunakulttuurin kautta pyhäpäivän tunnelmiin. Saunoja oli monessa paikassa. Viidennessä, kuudennessa ja kahdeksannessa osassa oli useita saunoja. Rytin lähiympäristössä oli yleiset saunat Mikonkadun 24:ssä, Liisantorin varressa ja Yrjönkadun 24:ssä. Niihin olisi ollut matkaa vain 200 metriä. Useimmat niistä olivat kaupungin työväestölle tarkoitettuja kansansaunoja. Hygienian ja peseytymisen lisäksi porilaiseen saunakulttuuriin kuului myös joukko kielteisiä ilmiöitä. Miehet tulivat saunaan usein jo päihtyneinä. Saunanpitäjät myivät olutta saunan jälkeen. Haureuttakin esiintyi joissakin saunoissa. Saunoissa esiintyi sen kaltaista levottomuutta, että nuori koulupoika saattoi tuntea olonsa vähän tukalaksi.²⁰

Risto ja Oskari etsivät itselleen sopivan saunan kaupunkialueen ulkopuolelta. He alkoivat käydä jokaviikkoisessa saunassa Porin asemakaavan eteläpuolisilla Riihikedon peltoaukeilla. Tontin vuokraaja työmies Gustaf Willman (1845-1934) ja tämän vaimo Ida Maria olivat rakentaneet talon peltopalsta 289:een. Gustaf oli tunnettu hengellisistä harrastuksistaan. Hän oli ollut perustamassa Suomen Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen nuoriso-osastoa Poriin ja oli 13 vuotta liiton varapuheenjohtaja. Uskonnollisuus oli Gustafille niin tärkeä asia, että hän siirsi uskontoa myös arkisiin asioihin. Saunakulttuuri oli pyhä asia, ja pahoja henkiä voitiin

ajaa muulloinkin kuin juhannuksena. Hänen saunassaan toimittiin hiljaisesti, ja alkoholi oli tietysti täysin vieras. Saunominen oli kuin pyhä rituaali.

Gustaf oli uskonnollisesti nuoriso-osaston kantava voima, ja hän tunsikin raamattunsa ja oli verraton kansanpuhujana. Hän oli mukana, kun evankeliset rakensivat Poriin Mikonkatu 8:aan rukoushuoneen v. 1888. Gustaf rakasti nuorisotyötä ja hän piti rukoushuoneessa tyttö- ja poikakerhoja. Mielenkiintoista oli se, että Gustaf järjesti myös ns. ”oppikoululaiskerhon”. Kun tiedetään Riston koko iän harrastaneen uskonnollisten kysymysten pohdintaa, tulee väkisin mieleen ajatus Riston osallisuudesta tämän kerhon toimintaan. Ajatus jää haaveeksi, koska todisteita ei tunnu löytyvän.²¹

Gustaf oli rakentanut asunnon ja saunan peltoaukeille, joita alettiin suunnitella asuinalueiksi 1920-luvulla. Asemakaava-arkkitehti Harald Andersin laati yleissuunnitelman ja sen pohjalta asemakaavan, jonka Porin kaupunginvaltuusto hyväksyi 26.2.1924. Poriin oli perustettu kaupungin nimikomitea v. 1918, ja sille annettiin tehtäväksi myös uuden asemakaava-alueen nimet. Komitea sai valmiiksi työn v. 1925, jolloin Risto Ryti oli ehdolla presidentiksi. Tämä tietenkin tunnettiin Porissa ja päätettiin antaa

”Kadulle, joka rautatieaseman puistoaukiosta alkaen kulkee suoraan itään Hämeen puistokadulle olevaan puistoaukioon nimeksi Presidentin puistokatu.”

Saunan paikka oli nykyjärjestelmän mukaan suunnilleen osoitteessa Presidentinpuistokatu 26. Porin kaupunginvaltuusto hyväksyi tälle Riihikedon alueelle 20.11.1945 uuden asemakaavan, jolla vanha kaava muutettiin. Haluttiin luoda asukkaille välttämättömiä varapuistoja. Keskeinen puisto nimettiin Presidentinpuistoksi. Alue rakennettiin täyteen 1940-50-luvuilla. Näinä vuosina sodan aikainen presidentti Risto Ryti joutui istumaan sotasyöllisyydestä saamaansa kuritushuonerangaistusta.²²

Uudet lyseolaiset Risto ja Oskari lähtivät ensimmäisenä varsinaisena koulupäivänään klo 12.00 ilmoittautumaan kouluun. He näkivät koulun pihassa oppilasjoukon olevan kerääntymässä pieneen piiriin lähellä Katariinankatua. Tulokkaat menivät katsomaan, mistä siellä on kysymys. Poikaporukka katseli vasta edeltävänä kesänä pihaan kaivettua kaivoa ja luki pientä ilmoitusta, jossa annettiin arvostelu veden laadusta:

”Vesi on sameata ja kellertävän väristä, mutta makunsa ja hajunsa puolesta hyvää. Yllä olevan vuoksi on vesi katsottava hyväksi ja terveelliseksi juotavaksi.”²³

Poikia ei paljon kiinnostanut, käytetäänkö Porin Lyseossa oman kaivon vettä vai haetaanko vesi yleisestä kaivosta Puistojenristeyksestä. He lähtivät nousemaan pihan ylälaidassa olevaa koulutaloa kohti. Oppilaat kutsuttiin luokkiinsa pienen odottelun jälkeen.

Toisen luokan kotiluokka sijaitsi koulun alakerrassa. Ikkunoista näki Porin oluttehtaan toiminnan, ja hevosvossikat viemässä kaljaa kaupungin kauppoihin. Se oli poikien mielestä parasta tässä pienessä luokassa. Luokan etuosassa oli iso kateeredi ja sen takana liitutaulu. Karttoja varten oli oma karttateline. Tilat käytettiin tarkkaan niin, että sinne saatiin mahtumaan 42 oppilaspaikkaa. Kun Suomen liikunnan isä Ivar Wilksman teki yleistarkastuksen Porin Klassilliseen Lyseoon v. 1904, hän antoi luokkien koosta oman lausuntonsa. Hänen mukaansa luokat ovat niin pieniä, että niihin voidaan terveellisesti sijoittaa vain 30 poikaa. Välitunneilla luokka piti tuulettaa kunnollisesti.

Ilman laatua pahensi toisinaan myös lämmitys. Koulun vahtimestari, josta pojat käyttivät nimeä Nupina, oli varhain kantanut koivuhaloit sisään ja kuumentanut kaakeliuunit lämpimiksi. Toisinaan pellit oli pantu kiinni liian aikaisin, ja luokkiin pääsi syntymään hiilimonoksidia eli häkää. Kaikkein pahinta ilma oli ”Manalassa”, eli poikien mukavuuslaitoksessa. Risto ja Oskari olivat ehtineet käydä siellä kertaalleen. Se sijaitsi kellarikerroksessa, jossa ilma oli luonnostaan huono. Poikien pienet tarpeet kulkivat seinän vieressä olevassa monimetrisessä kulhossa kohti saostuskaivoa. Menneessään ne jättivät laitokseen jatkuvan hajun. Siihen sekoittui 20 pojan tupakanpoltosta kupruileva tupakan haju, joka oli niin tiukka, että oli vaikea nähdä eteensä. Poikien tupakanpoltto oli kielletty, ja valvojat kävivät kellarikerroksessa tuon tuostakin. Pojilla oli valvoja joka paikassa. Kun valvoja ehti paikalle, hän näki valtavan savun, mutta ei koskaan yhtään tupakoitsijaa.

Ensimmäisenä päivänä toisen luokan 42 poikaa muodosti sekalaisen kokonaisuuden. Järjestystä alkoi syntyä, kun luokanvalvoja kiirehti paikalle. Filosofian maisteri ja kollega Lauri Magnus Boijer esittäytyi luokalle. Hän oli tullut kouluun edellisenä vuonna ja saanut ensimmäisen luokan valvottavakseen. Hän oli kunnon suomenmielinen ja Snellmanin päivänä 12.5.1906 hän suomensi nimensä Poijärveksi.

Luokanvalvoja Boijer komensi pojat pituusjärjestykseen. Kookkaat eteen. Hän vaihtoi joidenkin poikien paikkaa. Luokalla alkoi olla kiire juhlasaliin. Oskari sijoittui jonnekin pituusjonon puoliväliin. Risto oli pienin ja jäi viimeiseksi. Hyvässä järjestyksessä lähdettiin kiipeämään portaita ylös ja sitten oikealle. Leveää käytävää pitkin päästiin saliin. Juhlasalin toisella pituusseinällä oli rehtorin kateederi. Parijonossa kulkenut luokka hajaantui kahtia, ja oppilaiden väliin jäi kahden metrin käytävä. Risto jäi ihan kateederin eteen. Kahdeksas eli ylin luokka saapui viimeisenä. Opettajat olivat seuraavana vuorossa. He levittäytyivät seinien viereen. Rehtori Sandelin saapui viimeisenä ja kulki keskikäytävää pitkin paikalleen kateederin oikealle puolelle.

Kun kaikki olivat paikoillaan, koulun musiikinopettaja Heikki Nisonen tuli eteen ja kuulutti mahtavalla äänellä hartauden alku- ja loppuvirret. Hän istuutui urkuharmonin ääreen ja alkoi soittaa. Hän tahditti virttä käsin ja jaloin pään liikkeessä samassa tahdissa. Nisonen oli urkutaiteilija ja Porin seurakunnan kanttori-urkuri. Hän johti laulua valtavalla bassoäänellään. Koulupojilla oli omat virsikirjat, joten laulu sujui sutjakasti.

Virrenveisuun päätyttyä rehtori Sandelin nousi kateederiin pitämään puheen. Risto seiso ihan Sandelinin edessä. Hän pääsi läheltä seuraamaan, miten rehtorin kimeä ääni täytti salin. Aikanaan rehtori oli hakenut monia papin virkoja, mutta ei ollut koskaan tullut nimitetyksi. Hänen äänensä ei oikein sopinut saarnastuoliin. Risto osasi kuitenkin kuunnella tarkkaan puheen sisältöä. Rehtorin sanoissa tuntui olevan kirkas ajatus taustalla. Riston ensimmäisenä koulusyksynä 1899 rehtori esitelmöi Porin Klassillisen Lyseon syntyvaiheista 20 vuotta aikaisemmin.

”Kansallinen innostus ja uhrautuvaisuus saivat aikaan Porin Lyseon perustamisen. Alkuperäisiä opettajia ei enää ole jäljellä. Lyseolaisia on jo 900, ei liene vähäksi arvattava se, että jo on niin suuri määrä työmiehiä isänmaan suurella työvainiolla, jotka suuremmassa määrässä ovat olleet tämän opiston vaikutuksen ja kehittämisen alaisia. Tämän päivän nuorison tulee muistaa, kuinka suuria uhrauksia isänmaa tekee sen hyväksi ja edistää kaikissa hyvissä avauksia. Tärkeämpi kuin loistavien tulosten saavuttaminen on koululle oppilasten siveellinen kasvat. Sen vuoksi opettajat ovat päättäneet jättää luokissa pois tähänastisen järjestysnumeron, joka on seurannut oppilaiden arvosanoista.”²⁴

Rehtorin avauspuheen jälkeen veisattiin taas virsi. Puhe oli ollut sen verran pitkä, että kaksi heikkokuntoisinta poikaa oli pyörtnyt. Voimistelun opettaja ja venäjän kielen opettaja Dunkers olivat kantaneet pojat läheiseen luokkaan ja nostaneet heidän jalkansa pystyasentoon.

Risto ja Oskari ihmettelivät salista poistuttaessa, miksi käytävillä oli paljon pronssisia öljyvalaisimia ja miksi talossa pyöri Porin sähköyhtiön työntekijöitä. He kuljettivat pitkiä sähkölankoja eri puolille. Poikien ihmetellessä tätä joku tiesi kertoa, että Senaatti oli juuri ennen koulun alkua myöntänyt Porin Lyseolle 1 464,50 markan määrärahan, jolla kouluun saataisiin sähkövalo. Porin Klassillisessa Lyseossa saatiin syksystä 1899 lähtien käydä koulua kirkaassa sähkövalossa.

Pojat marssivat omiin luokkiinsa tervetuliaistilaisuuden jälkeen. Luokanvalvoja Boijer seurasi omaa luokkaansa. Ensitöikseen hän jakoi kaikille toisen luokan lukujärjestyksen kevääseen saakka. Sitten hän kertoi opetuskaavasta. Lyseo oli Klassinen, mikä tarkoitti runsasta latinan kielen ja latinankielisen kirjallisuuden lukemista. Tänä vuonna latinaa oli neljä viikkotuntia, seuraavina vuosina seitsemän.

Boijer jatkoi opetussisällön selostusta. Klassisessa lyseossa myös matematiikka on tärkeä aine. Sitä on joka päivä ja seuraavina vuosina viisi tuntia viikossa. Voimistelua on kolme viikkotuntia, kuten jo edellisenä vuonna oli ollut. Luokanvalvojan mielestä se oli oppilaiden terveyden kannalta liian vähän, sillä liikuntaa pitäisi olla joka päivä. Äidinkieltä on vain kaksi tuntia. Lisäksi on historiaa, maantietoa, luonnonhistoriaa, uskontoa ja latinan lisäksi muita vieraita kieliä. Tuntimäärät hän antaisi myöhemmin.

Boijer tutki oppilasluetteloja. Luokkakoko on iso eikä Porin Klassillisessa Lyseossakaan ennen ollut näin suuria luokkia. Myös luokan ikärakenne on erikoinen. Kymmenvuotias Risto Ryti Huittisista oli nuorin. Vanhin on köyliöläinen Kaarle Lundström, joka täyttäisi 17 parin kuukauden kuluttua. Tämän poikajoukon kotiseutu kertoo oleellisen osan lyseosta. Kaksikymmentä poikaa on kotoisin Porin kaupungista ja 22 poikaa ovat kotoisin Satakunnan muista kunnista: Porin maalaiskunnasta, Ulvilasta, Luvialta, Merikarvialta, Kauvatsalta, Mouhijärveltä, Huittisista, Köyliöstä, Tyrväältä, Noormarkusta ja Laviasta. Myöhemmillä luokilla maaseutupoikien joukko suhteellisesti kasvoi. Kahdeksannella luokalla vuosina 1905-06 Porista oli kotoisin vain neljä poikaa, mikä teki 28,6 % koko joukosta. Kymmenen poikaa olivat kotoisin Porin ulkopuolisista Satakunnan kunnista. Porin Klassillinen Lyseo on selvästi satakuntalaisten sivistysahjo.

Boijerilla oli myös mukanaan taulukko poikien isien sosiaalisesta rakenteesta. Se koski koko koulua. Noin neljännes, eli 51 isistä oli virkamiehiä. Kauppiaita ja käsityöläisiä oli 42. Muita kaupunkilaisia oli 25. Maaseudun säätyläisiä, talollisia ja torppareita oli kolmanneksen verran, eli yhteensä 72. Koulu on siten jonkin verran virka- ja kauppiasvaltainen.²⁵

Luokanvalvojan poistuttua luokasta muut opettajat tulivat kertomaan aineidensa oppikirjojen ostamisesta. Sen jälkeen Risto ja Oskari menivät muiden mukana Satakuntalaiseen Kirjakauppaan Yrjönkatu 5:ssä. Sieltä he saivat niitä tiedon alkeita, joita olivat tulleet hakemaan Porista. Kirjoissa oli paljon tekstiä ja muutama kuva. Ne piti päällystää paperilla ja merkitä päälle oma nimi.

Mitä lyseolainen oppi

Risto Ryti ja hänen ystävänsä Oskari Juusela joutuivat Porin Klassillisessa Lyseossa oppilaiksi, joista oli tarkoitus tehdä yhteiskuntakelpoisia ja sivistyneitä kansalaisia. Keskeinen kasvatavoite oli saavuttaa korkea moraalinen. Lyseon rehtori sekä uskonnon ja logiikan lehtori Lars Hugo Sandelin (1860-1933) nousi poikien moraalinkasvattajaksi. Sandelin oli korkeasti oppinut pedagogi, joka muutti Poriin v. 1891. Hän oli Porin vuosinaan toimelias mies. Hän oli Porin kasvatuslautakunnan, Porin diakonaattiyhdistyksen ja Porin tyttökoulun johtokunnan puheenjohtaja. Lisäksi hän oli Porin kirkkovaltuusmies ja Porin kaupunginvaltuuston jäsen 1914–1921. Porin Lyseon rehtorina hän toimi vuodet 1893–1923.

Rehtori Sandelin oli kovan kurin kannattaja. Huittislaisille pojille kova kuri oli tuttua jo kotikulmilta, koska talonpidon onnistuminen maalaistaloissa edellytti tiukkaa kurinalaisuutta työssä ja toimissa. Maaseudun luonto antoi elämälle mallin, jota oli seurattava. Jumalan pelko oli viisauden alku. Talollisten emännät pitivät huolen kristinuskon elävyydestä. Emäntä nosti vähintään kolme kertaa päivässä talon väen seisaalleen ennen ruokailun alkua. Hän sanoi kädet ristissä yskantaan näin:

”Siunaa Herra ruokamme. Aamen.”

Rehtori Sandelin oli syvästi uskonnollinen ja etsi koululle kuria kaukaa kristinuskon hiljaisista vesistä. Hän oli syventynyt vanhaan testamenttiin. Hän kirjoitti lyseon vuosikertomukseen v. 1892 pitkän artikkelin, jolle antoi nimen ”Farisealaisuus Jesuksen aikana.” Hän syventyi ennen kaikkea Mooseksen lakiin. Hän sanoi:

”Mooseksen sekä seremoniaali- että siveyslain tarkka pitäminen oli todellinen ja oikea jumalanpalvelus. Mitä täydellisemmin ihminen onnistui pitää tämä laki, sitä suuremmalla mielihyvällä Jumala katsoi häntä.”²⁶

Porin Klassillinen Lyseo täytti 50 vuotta syksyllä 1929. Koulun väliaikainen rehtori Arvid Rydman kutsui Sandelinin pitämään juhlaesitelmää pääjuhlaan. Hän esitelmöi tutulta paikalta pitkän kertomuksen Porin Lyseon merkityksestä. Hän jakoi esitelmän kahteen osaan:²⁷

”Sitä voidaan taas katsella kahdelta kannalta. Ensiksi mikä on sen merkitys ollut tälle paikkakunnalle ja isänmaalle ylipäänsä, ja toiseksi mikä on sen merkitys ollut kullekin sen entiselle oppilaalle.”

Koulun pitkäaikainen rehtori nosti ensimmäiseksi isänmaan ja sen merkityksen:

”Sitä varten kansamme tietysti on tämmöisiä laitoksia perustanut, että saisi taitavia ja uskollisia palvelijoita elämän eri aloille. Kun nuo työntekijät taitavasti, uskollisesti ja ahkerasti suorittavat tehtäviään, niin on tämä koulu ollut valmistamassa heitä niihin. Työntekijät ovat niin muodoin elävinä todistuksina, tuloksina koulun työstä ja sen merkityksestä isänmaalle.”

Sandelin asetti vasta toiselle sijalle koulun merkityksen pojille. Tarkkaavalle rehtorille oli käynyt ilmeiseksi, että pojat ovat koulun jälkeen menestyneet elämässä. Rehtori sanoi näin:

”Niin kuin tunnettua, usea tämän lyseon entinen oppilas on saavuttanut varsin huomattavan yhteiskunnallisen aseman. Myöskin tiede ja taide on heistä saanut eteviä edustajia.”

Sandelinin oli pakko myös muistuttaa, että poikien kasvatuksessa täytyy olla tarkka kuri. Myöhemmin eräs oppilas kertoi Sandelin pitämästä kurista. Hän piti aina kiinni Koulujärjestyksen tiukoista määräyksistä. Nekään eivät aina hänelle riittäneet, vaan hän joutui usein hakemaan apua ulkopuolelta. Koulupojille tiukka asenne oli kiusallinen. Sandelin oli erikoisen tarkka kaiken huvituksen suhteen. Porin ulkopuolelta tulleiden piti aina käydä kysymässä häneltä lupa mennä johonkin tilaisuuteen. Itse asiassa hänen mielestään kaikkien olisi pitänyt hakea lupa.

Sandelinin antipatioista oli ääriesimerkki torjuva suhtautuminen teatteritaiteeseen. Hänestä teatteri oli esimerkki jonninjoutavasta taiteesta. Saattaa olla, että hän ei

halunnut nähdä niitä ongelmia, joista näytelmissä kerrottiin. Ehkä hän halusi säästää pojatkin niitä katselemasta. Jokaisen hänen moraalistaan kiinni olevan oli aina haettava lupa häneltä, jos aikoi mennä näytökseen. Porin teatteri esitti kevätkaudella 1905 Teuvo Pakkalan Tukki-joki-romantiikkaa, Minna Canthin Työmiehen vaimon yhteiskuntaa sekä Gustav von Numersin Tuukkalan tappion häviöitä.

Riston ja Oskarin porukasta vain viimeksi mainittu halusi käydä katsomassa jonkin niistä. Ilmeisesti se oli Tukki-joen. Oskari oli täyttänyt jo 21 vuotta. Hän ilmeisesti tunsikin olevansa aikuinen eikä käynyt kysymässä rehtorin lupaa. Kreetuämmät tiesivät sen ja kertoivat rehtorille. Sandelin tiesi, että Oskari oli ollut poissa koulusta luvatta. Sandelin kyseli Oskarin motiiveja ja antoi sitten rangaistuksen.²⁸ Rangaistus kirjattiin näin:

”Luvattomasta poissaolosta koulusta ja teatterissa käynnistä ilman rehtorin lupaa määrätään Oskari Juuselalle kuusi tuntia karsseria.”

Kuuden tunnin vankila oli kova rangaistus. Oskari oli syvästi loukannut Porin Lyseon moraalisääntöjä. Luvaton poissaolo oli monen pojan syntilistalla. Teatterissa käynti taisi olla rangaistuksen todellinen syy. Sandelin oli kotoisin Lohtajalta ja voi olla, että hänen jumalallisuudessaan oli kysymys vanhalestadiolaisuudesta. Niin hän kuitenkin menetteli. Voi myös olla niin, että teatterin synnillisuus teki jo varhain vaikutuksen Risto Rytiin.

Ristoa oli myöhemmällä iällä vaikea saada teatteriin. Vaimo Gerda sai hänet kerran teatteriin ja pois tultua Risto ei ollut innostunut juonesta, ei musiikista eikä näyttelijäsuorituksista. Hän ihasteli pääosan suorittajan laulajatar Anna Mutasen eteerisyyttä. Gerda oli vallan kauhistunut ja esti Ristoa kutsumasta Annaa vierailulle.²⁹

Rehtori Sandelinin vaikutus poikiin oli voimakas. Olisi ollut outoa, jos se ei olisi vaikuttanut heihin myös kristinuskon kannalta. Risto Ryti oli kouluaikoina kuuliainen oppilas ja myös uskontoon myönteisesti suhtautuva. Hän joutui elämänsä aikana todella raskaisiin elämäntilanteisiin. Usko Jumalaan oli moneen kertaan koetuksella. Hän säilytti kuitenkin läpi elämän kristillisen elämäntattoman. Uskonnolla oli tietysti myös vuosittain perinne. Risto Ryti oli kotoisin Huittisista, missä perinteelle annettiin iso merkitys. Hän oli kuitenkin myös luonnostaan tiedonhaluinen. Hän tutkaili filosofiaa, ja antiikin viisain ja ihmisystävällisin filosofi

Sokrates oli hänelle rakas. Risto Ryti siirtyi tämän kautta myös pohtimaan jumalfilosofiaa. Hän yritti saada selville jumalan olemusta teosofisin keinoin. Kysymyksen asettelu oli kuitenkin niin voimakas, että hän pohti omaa olemassaolon ongelmaa vielä senkin jälkeen kun oli päässyt vapaaksi sotasyllisyydestä saamaansa kuritushuonerangaistukseksi. Hän tutki Raamattuaan ja veti sinne viivojaan ikään kuin tulevaisuuteen suuntautuneena. Elämän virran päättyminen antoi hänelle lopullisen rauhan.

Porin Klassillisessa Lyseossa oltiin ajan hermolla myös opetusopissa. Saksalaisen filosofin J. F. Herbartin kehittämä kasvatusfilosofia yleistyi Suomessa 1800-luvun lopulla. Tavoitteeksi pantiin kristillissiveellinen ihminen, jolla on vahva tahto ja luja siveellinen luonne. Sen lisäksi hänen tulee oppia sen verran ihmisten ympäristöstä, että hän kuuluu sivistyneistöön. Lyseon opetustoimen arjessa idealismi vaihtui kovin usein opettajakeskeiseksi kuivakkuudeksi, jolloin oppilaille keskeiseksi muodostui tietojen pänttääminen päähän. Se johti didaktiikkaan, jossa opettaja jakaa tietoja, ja oppilaat yrittävät muistaa niitä mahdollisimman hyvin.³⁰

Tämän kaltainen opetustapa sopi satakuntalaiseen mentaliteettiin hyvin, ja Risto Rytille erinomaisesti. Huittisten kansanopetuksen johtaja Mauno Knaapinen piti Ristoa ”hyväpäisenä” oppilaana, joka oppi kaiken yhdellä sanomisella. Ristolla oli ainutlaatuinen mekaaninen muisti, minkä avulla Risto oppi oppikoulun oppimäärät helposti.

Luonnehdintaa Risto Rytistä on syytä verrata neuropsykologi Howard Gardnerin (s. 1943.) luomaan moniälykkyysteoriaan. Gardner ei pitänyt älykkyysteoriasta, jonka mukaan älykkyyys voidaan mitata jollakin älykkyysteemalla. Gardner esitti kahdeksaa toisistaan riippumatonta älykkyyttä osoittavaa lajia korvaamaan yhtä yleistä älykkyysteoriaa. Yhtenä keskeisenä älykkyytlajina hän piti matemaattis-loogista älykkyyttä. Tällaisen älykkyytlajin omaava taitaa laskemisen kaavan, ja taitavimmalla on jatkuva tarve ratkoa ongelmia. Kykyyn liittyy myös loogisten ongelmien ratkaiseminen. Ryti oli näitä tuntemattomia, joilla oli tämän kaltaisten ihmisten järjen juoksu. Risto Rytin historiaa ja hänestä tehtyjä luonnehdintoja tulkiten vaikuttaa siltä, että hänellä oli huippuunsa kehittynyt matemaattis-looginen äly. Sellaisella järjellä oli yksinkertaista menestyä 1900-luvun alun oppikoulussa.

Riston käymä toinen luokka Porin Klassillisessa Lyseossa oli ikärakenteeltaan hajanainen. Risto oli täysi lapsi verrattuna jo murrosiän ohittaneisiin poikiin. Luokan

populaatio iän suhteen muodostui puberteetin molemmin puolin pyörivistä pojista. Opettajille tämän kaltainen tilanne oli mahdoton. Luokan oppimisilmapiiri on kärsinyt sekavista ja levottomista poikauroksista. Koulun rangaistuskirjan paksuus antaa keinovalikoiman, jolla opettajat yrittivät pitää mölytasoa siedettävänä. Opettajien tilaisuus oli, kun annettiin arvosanoja opinnoista. Luokan huonoin oli Yrjö K. -niminen poika, jonka arvosanojen keskiarvo oli piirun verran neljän yläpuolella. Käytös oli kuitenkin kymmenen, mutta ahkeruus vain neljä. Hänellä oli kaikkiaan kymmenen nelosta. Melkein samaan pääsi Köyliöstä tullut luokan vanhin Kaarle L., jolla oli seitsemän nelosta ja keskiarvo 4,2.

Ristolla oli aikaisempi koulunkäynti ollut sen verran hajanaista, että hän ei päässyt heti luokkansa parhaaksi. Kankaanpääläinen lukkarin poika Aarne Sahlgren, myöhemmin maanviljelysneuvos ja sikatalouden kehittäjä Salokangas 1885-1974 oli luokan priimus, jonka edistyksen keskiarvo oli 9,2. Risto Ryti oli kuudenneksi paras keskiarvolla 8,2. Hänellä oli sen verran musiikillista lahjakkuutta, että hän otti ohjelmistoonsa laulun myös III luokalla. Seuraavana vuonna laulu jäi opinto-ohjelman ulkopuolelle. Riston kaveri Oskari Juusela oli II luokalla puolivälin alapuolella. Toisen luokan käyminen oli huittislaisille kaveruksille tosi kamalaa, koska koko luokan oppimistulos oli tyrmäävä. Kolmannes eli 13 poikaa jäi suoraan toiselle luokalle. Oppilaiden edistyksen keskiarvo oli 6,22, mikä oli koulun huonoin.³¹

Risto oli tunnollinen koulunkävijä. Hän oli hiljainen eikä paljon herättänyt esiintymisellään tai puheillaan tunteita puolesta tai vastaan. Luokkakaverit olivat hänelle vieraita. Hän ei ottanut osaa poikien melskeisiin. Hänelle ei kerry muistutuksia eikä hän esiinny rangaistujen kirjassa. Keskikoulu tuntuu häneltä menneen normaalisti. Neljännellä luokalla oli enää 31 poikaa ja viidennellä luokalla vain 18. Risto sai keskikoulun todistuksen keväällä 1903.

Aarne Salokangas oli edelleen priimus keskikoulun päästötodistuksen mukaan. Risto oli kivunnut toiseksi ja hänen edistyksensä keskiarvo oli 9,3. Risto Rytin keskikoulun päästötodistuksen arvosanojen jakautuma oli mielenkiintoinen. Reaaliaineissa ja matematiikassa oli täydet kymmenet. Risto sai alle kymmenen ruotsin ja venäjän kielissä sekä latinan ja äidinkielen kirjallisissa harjoituksissa. Pieni alenema näissä aineissa saattaa kertoa Riston muista persoonallisuuden piirteistä. Risto ei ollut sukkelasanainen eikä sosiaalisesti kovin lahjakas.³²

Helsingin yliopiston sosiaalipsykologian emeritus professori Klaus Helkama on kirjoittanut tutkimuksen Risto Rytin identiteetistä ja sen kehityksestä. Helkama kysyi kymmenkunnalta historioitsijalta näiden näkemyksiä Rytin arvoista. Tiedustelu oli yksi neljäsosa Helkaman käyttämästä aineistosta. Tiedustelun pohjalta älykkyys oli kansallisen turvallisuuden kanssa kaikkien historioitsijoiden hyväksymä arvopohja. Enemmistö piti vastuullisuutta, sisäistä tasapainoa, viisautta ja yhteiskunnallista järjestystä myös keskeisinä arvoina. Risto Ryti oli keskikoulun päättyessä parhaassa murrosvaiheessa eli siinä iässä, jolloin arvopohja alkoi vakiintua. Helkama pitää kahdenkymmenen vuoden ikää rajana, jolloin identiteetin peruspiirteet ovat vakiintumassa. Risto Rytin keskikoulun päästötodistus osoittaa selvästi, että hänen identiteettinsä on jo vakiintunut.

Klaus Helkama toteaa Risto Rytin älykkyuden näkyvän myös hänen uudenvuoden puheiden monipolvisissa virkkeissä. Virkkeissä oli keskimäärin 22 sanaa, mikä todistaa Risto Rytin älykkydestä. Voi se niinkin olla, mutta vaikuttaa, että Risto kirjoitti enemmän itselleen kuin muille. Teksti vaikuttaa olevan älykkään juristin käsialaa, jossa sivulauseilla suljetaan asian ulkopuolelle toisarvoinen. Tavallinen ihminen pystyy yhdellä silmäyksellä lukemaan virkkeen, jossa on 7–12 sanaa. Monimuotoisissa lauserakenteissa alkaa tulla vaikeuksia. Risto Rytin paras saavutus on eräässä kansantaloudellisessa esitelmässä oleva virke, jossa oli kaikkiaan 58 sanaa. Risto Rytin kielellinen älykkyys oli sen kaltaista, että vastaavan tason saavuttaminen on vaikeaa.³³

Ylioppilaskokeet

Risto Rytin luokkatoveri ja kirkkoherran poika Martti Jaakkola kirjoitti jossakin elämänsä vaiheessa pienen muistelon koulupoika Risto Rytistä. Jaakkola, joka oli oikeusoppinut ja hallintoneuvos, piti esitelmän tasavallan presidentistä. Esitelmä löydettiin Jaakkolan jäämistöstä, mutta ei ole saatu selville, milloin ja missä esitelmä on pidetty. Se on hyvin tarkka kuvaus presidentin kouluvuosista.

Jaakkola piti Rytin paneutumista historiaan mallikelpoisena ja hänen tietojaan historian kulusta mainiona. Rytillä oli kaikki vuosiluvut hallussaan ”valmiina kuin hyllyltä otettavissa.” Historiassa painotettiin noihin aikoihin Kaksoisvirtojen maan ja Egyptin historiaa. Babylonin riippuvat puutarhat ja Kheopsin pyramidi lisäsivät poikien mielenkiintoa tuhansien vuosien takaiseen historiaan. Antiikin Kreikasta Rytä miellytti filosofia, näyttämötaide ja lääketiede. Roomalaiset opettivat

sotataittoa ja hallintoa. Keskiajalla jouduttiin maallisen ja taivaallisen voiman taistelulentäksi. Rytii kiinnosti uusimman ajan historiassa kansallisvaltioiden synty sekä sen rinnalla demokratian kehittyminen.

Risto Ryti sai hyviä opettajia myös lukion viimeisillä luokilla. Historian lehtori Frans Oskar Rapola oli rusthollarin poika ja kotoisin Sääksmäen Rapolasta. Varsinaisen työnsä ohessa hän oli monitoiminen mies. Hän oli kiivas raittiusmies ja kansanvalistaja. Hänet valittiin kansanedustajaksi yksikamariseen eduskuntaan v. 1907 suomalaisen kansanpuolueen edustajana. Hän kuoli v. 1910 vain 48-vuotiaana. Rapola pystyi opetustyössään syyttämään pojat historian miehiksi. Risto Ryti oli yksi näistä. Ristolla oli Jaakkolan mielestä

”aivan tavaton muistikyky yhtyneenä selvään ja yllättävän nopeaan loogiseen ajattelukykyyn.”³⁴

Risto Rytille Suomen historiaa oli vain pieni piste eurooppalaisessa valtaviirassa. Jos oli Suomen historia pikkuriikkinen osa maailman historiaa, samaa voidaan sanoa suomen kielen opetuksen osuudesta. Viikkotuntien määrä opetussuunnitelmassa oli 1900-luvun alussa vain 18. Neljä tuntia oli ensimmäisellä luokalla ja muilla luokilla kaksi tuntia. Ensimmäisen venäläistämiskauden päätyessä suomen kieltä lisättiin keskikoulun toisella ja kolmannella luokalla yhdellä viikkotunnilla.

Risto Rytin kouluaikana oman äidinkielen opiskelu jäi vähäiseksi. Hänellä oli kuitenkin loistava opettaja. Pirkkalainen filosofian tohtori Kaarle Kustaa Jaakkola opetti äidinkieltä v. 1883–1904. Opetus jakaantui kielen oppimiseen ja kirjallisuuteen. Arvi Jänneksin (Genetz) kieliopin kautta syvennyttiin suomenkieleen. Risto Ryti ehti myös lukioluokilla oppimaan suomen kieltä kokemäkeläisen kielen- ja kansanrunouden tutkija Eemil Nestor Setälä oppikirjojen pohjalta. Aineita kirjoitettiin koko kouluajan. Lukion ensimmäisellä luokalla otsikoita olivat mm. ”Väinämöisen veneenteko”, ”Maria Stuart”, ”Maanviljelijän syystoimet”, ”Pohjolan häät”, ”Ludwig XIV hovi”, ”Koulun Runeberg juhla” ja ”Äiti Kalevalassa”.

Kirjallisuudessa oli runsauden pula. Kalevala luettiin tarkkaan. Kouluaikana luettiin Väinö Stoolista kaikki runot. Muitakin kansallisrunoilija Runebergin teoksia luettiin lukiossa. Tietenkin Porin lyseolaiset tulivat tuntemaan Saarijärven Paavon urhoollisuuden. Aleksin Kiven teoksiin myös paneuduttiin. Topeliuksen Maamme-kirja kuului myös osana ylioppilaan sivistykseen.

Risto kävi lukion normaalisti kolmessa vuodessa. Hänen lukion päästötodistuksensa keskiarvo oli 9.4, jolla hän oli luokkansa priimus. Vaikeuksia ei yleensä ollut. Pieni kärhämä sattui venäjän kielen opiskelussa. Venäjää oli lukusuunnitelmassa lisätty, koska koko kansa piti opettaa puhumaan sitä. Keisari Nikolai II vahvisti v. 1903 lukusuunnitelman, jossa oli 40 tuntia venäjää, mikä tarkoitti viittä viikkotuntia kullakin luokalla. Merikapteeni Karl August Wilhelm Dunkers opetti venäjän kieltä ja kirjallisuutta. Hän piti kuria merikapteenin keinoin. Hän antoi runsaasti läksyjä, jotka piti osata. Oppilas Kalle Manninen kertoi, että ei osannut läksyjä, kun ei ollut voinut lukea hammassäryn vuoksi. Kapteeni muljautti kerran vain silmiään ja karjaisi:

”Hampaitten ei ole lupa särkeä, kun luetaan venäjän kielen läksyjä.”

Dunkers yritti saada lisää vauhtia opetukseen lisäämällä VIII luokalla suullisiin kuulusteluihin kirjallisen osan. Risto Ryti oli mukana taistelussa, joka käytiin Dunkersin kotona. Koko tenttiryhmä alkoi protestoida. Mukana oli varmasti jonkin verran venäjän vieroksuntaa. Opettaja menetti hermonsa, otti lähimmän tuolin ja tempaisi sen lattiaan. Hän meni Riston luo ja vaati mielenilmauksen loppua. Dunkers sanoi antavansa Ristolle kahdeksan ja muille viitosen. Risto ei taipunut. Hän sai sitten todistukseensa venäjämästä kahdeksan.

Riston esiintyminen Dunkersin edessä todettiin taipumattomaksi lujuuudeksi, kun oli kyse epäoikeudenmukaisuudesta. Tämä oli vahva luonteenpiirre Ristossa. Se tulee esiin myöhemmin paljon vakavammassa asiassa. Vaikuttiko Riston esiintyminen opettajan edessä siihen, että Dunkers kuitenkin antoi Oskar Rautakoskelle venäjässä myös kahdeksan. Kolme poikaa sai seitsemän ja neljä kuutosen.

Riston lukion päästötodistuksessa venäjän kahdeksan oli ainoa hyvä arvosana, ja kaikki muut olivat kiitettäviä. Täysi kymmenen tuli kuudessa aineessa: suomi, latina, historia, algebra, geometria ja fysiikka. Vähän erikoista oli se, että uskonto oli vain yhdeksän. Olisiko mahdollista, että Riston uskonnollinen suuntautuminen vaikutti hänen arvosanaansa. Muut yhdeksiköt tulivat ruotsin, latinan, saksan, ja äidinkielen kirjoituksesta. Riston kielellinen ilmaisu ei näytä vielääkään olleen samalla tasolla kuin hänen matemaattis-looginen älykkyytensä.³⁵

Ristolla oli luonnollisesti koulunkäyntinsä lopulla ylioppilaskirjoitukset. Neljä pakollista oli kirjoitettava. Ensimmäinen oli aineen kirjoittaminen jostain annetusta aiheesta. Seuraavaksi piti kirjoittaa suomesta ruotsiksi tietty teksti ja kolmantena

kokeena piti kääntää teksti latinasta suomenkielelle. Nämä olivat pääasiassa kielikokeita. Viimeisenä oli ratkaistava kymmenen matemaattista tehtävää.

Risto Ryti riemastui ensimmäisessä ylioppilaskokeessa, kun hän luki äidinkielen kokeessa aineiden aiheet. Hän oli paljon lukenut myös Ison-Britannian historiaa. Hän oli jo tuossa vaiheessa englantilaisystävä eli anglofiili. Hän tarttui ilman muuta otsikkoon, jonka mukaan pitäisi kirjoittaa aine aiheesta: *Englannin siirtomaavallan kehitys pääpiirteissään*. Hän kirjoitti neljä täyttä sivua ja ilmeisesti uskoi saavansa hyvän arvosanan. Äidinkielen opettaja Frans Rapola luki aineen ja kirjoitti sen perään arvosanan, joka oli kahdeksan. Se tarkoitti cum laude approbaturia. Risto Rytin reaktiota ei mistään saa selville, mutta sen on täytynyt olla pettymys. Nykylukija voi antaa oman arvosanan, kun on lukenut 17-vuotiaan pojan ylioppilasaineen:³⁶

”Kun Euroopan valtioissa merkantiilisysteemin suosima teollisuus 16:lla vuosisadalla alkoi ripeästi kehittyä, kasvoi siirtomaidenkin tärkeys äärettömästi, sillä Euroopan maat eivät itse voineet teollisuutensa yhä paisuvaa raaka-aineen tarvetta tyydyttää. Näin ollen koettivat kaikki sivistyskansat kilvan hankkia itselleen niin suuria siirtomaita kuin suinkin. Tässä suurenmoisessa kilpailussa on Englanti voittanut kaikki muut kansat ja perustanut maailmanvallan, jolle ei itse Rooma kykene vertoja vetämään.

Englannin siirtomaavallan kehitys alkaa kuningatar Elisabethin ajoilta (1558–1603). Silloin asettuivat ensimmäiset siirtolaiset Pohjois Amerikan rannalle ja perustivat sinne Virginia nimisen siirtolan. Tämä tosin pian hävisi, mutta ensimmäisten Stuartien ja Cromvellingin aikaisissa riidoissa ja taisteluissa katsoi moni parhaaksi jättää kotimaansa ja muuttaa Amerikkaan, jonne täten syntyi useita, lopulta 13 siirtokuntaa. Samoihin aikoihin (1600) oli perustettu Itä-Intian kauppaseura, joka Aasiassa koetti hankkia Englannille vaikutusvaltaa. Näissä harrastuksissaan oli Englannille hengenvaarallisimpana vastustaja ja kilpailija Hollanti, joka tähän aikaan oli kohonnut Euroopan etevimmäksi kauppavallaksi. Useita sotia sitä vastaan vaihtelevalla onnella, kunnes se vihdoinkin (1688) personaaliunionin kautta tuli Englannin liittolaiseksi; siitä ajasta on se yhä enemmän jäänyt kilpailijastaan jällelle. Myöskin Espanja ja Ranska koettivat asettua Englannin tielle sen siirtomaayrityksissä. Espanja tosin jo alkoi käydä vähäpätöiseksi vastustajaksi kehnojen hallitsijoiden sortamana, mutta Ranska kohosi loistavan Ludvig XIV hallitessa ennen aavistamattomaan mahtavuuteen ja alkoi käydä Englannille varsin vaaralliseksi. Espanjan perintösodassa (1701–1713) onnistui kuitenkin Englannin

monien liittolaisten avulla lannistaa sen uhkaava mahti ja korjata haltuunsa sen laajat alueet Pohjois- Amerikassa, joka nyt melkein kokonaan tuli Englannin vallan alle.

18:n vuosisadan alkupuolella oli Intiassa hajonnut mahtava Suur Mogulien valtakunta, joka niihin aikoihin asti estänyt eurooppalaisia siellä levittämästä valtaansa. Siellä joutuivat Englanti ja Ranska taas vastatusten, mahtava kamppailu syntyi niiden kesken Intian herruudesta, kunnes Englanti vihdoin seitsenvuotisen sodan aikana ja yhteydessä onnistui kukistaa Ranskan valta siellä ja yksin ottaa hallintaansa rikas Intia.

Näin oli Englannin siirtomaavalta jo 1770 tienoilla kohonnut erinomaiseen mahtavuuteen, Englanti oli selvästi jättänyt kilpailijansa paljo jällelle. Mutta silloin alkoi tämä komea rakennus horjua, se sai sysäyksen, joka järkytti sen perustuksia. Suuri osa amerikkalaisista siirtokunnista nousi (1775) kapinaan, Espanja ja Ranska yhtyivät näihin. Silloin täytyi Englannin (1776) tunnustaa Pohjois Amerikan Yhdysvallat vapaiksi ja jättää Ranskalle ja Espanjalle melkoisia siirtomaa-alueita. Samaan aikaan kohtasi toinenkin vastus, Intiassa nousi nimittäin eräs mahtava sulttaani englantilaisia vastaan. Hänet sai kuitenkin kenraalikuvernööri Warren Hastings kukistetuksi (1799).

Napoleonin sodissa onnistui Englannin taas korvata kärsimänsä tappiot, Trafalgarin meritaistelu (1805) takasi sille meren herruuden, Hollantilta riistettiin sen alueet Etelä Afrikassa, Ranskan siirtolat vallattiin, hävitettiin ja ryöstettiin. Siitä alkaen on Englannin siirtomaavalta jatkuvasti kehittynyt: Afrikassa on vallattu suuria aloja, urhoolliset boerit siellä voitettu, Austraalia on asutettu, Intian kapinat kukistettu ja alueita siellä melkoisesti laajennettu. Pohjois- Amerikassa kärsimästään tappiosta viisastuneena on Englanti nyt suonut kaikille kehittyneimmille siirtomailleen sisällisen itsenäisyyden, joten ne ovat sangen tyytyväisiä tilaansa.

Näin on siis Englannin siirtomaavalta vähitellen kehittynyt, niin että se nyt käsittää neljänneksen maailmasta ja noin 400 miljoonaa ihmistä, että Englannin lippu nyt liehuu korkealla kaikilla maan ääriillä, Englannin kieli ylinnä kaikuu kauppakeskuksissa. Tähän loistavaan tulokseen on Englantia epäilemättä auttanut osaltaan sen edullinen asema, mutta suurin ansio tulee kuitenkin Englannin uljaalle kansalle, joka yhä edelleenkin omaa siksi paljo viisasta harkitsemiskykyä, siksi paljo

käytännöllistä kuntoa ja tervettä elinvoimaa, että se ehkä vielä kauankin kykenee ylläpitämään tätä valta-asemaansa.”

Aine on tasapainoinen ja vastaa hyvin otsikkoa. Sisältö on suurin piirtein kunnossa. Kirjoittaja katselee siirtomaavaltaa raaka-aineen hankintana ja kauppakeskuksina. Brittiläisen laivaston tukikohdat on täysin unohdettu. Se taitaa olla kirjoittajan tietoinen valinta. Kyllä Ryti varmasti tiesi Gibraltarin, Maltan, Kyproksen, Singaporen ja Falklandin kuuluvan siirtomaihin. Niiden hallinta oli siirtomaiden sotilaallista hallintaa eikä siinä mielessä kuulunut otsikon alle. Rytin opettaja Rapola sai pienistä lauserakenteellisista virheistä ja muutamasta sanavirheestä sen verran virheitä, että vei arvosanan alle laudaturin. Porin Klassillisessa Lyseossa oli 14 poikaa ylioppilaskokeissa. Paras arvosana (8) tuli kolmelle pojalle.

Risto Ryti joutui toiseen ylioppilaskokeeseen toisena päivänä äidinkielen kokeen jälkeen. Kyseessä oli toisen kotimaisen kielen eli ruotsin koe. Porin Klassillisessa Lyseossa oli opetettu ruotsin kieltä yhteensä 20 viikkotuntia. Keskikoulussa sitä oli yleensä kolme tuntia ja lukiossa kaksi tuntia. Karl Vesterbergin kuoleman jälkeen Kouluylhallitus joutui kiireesti valitsemaan uuden kollegan ruotsin kieleen. Se tapahtui syyskuussa 1899, jolloin opettajilla oli jo virat hallussaan. Valituksi tuli alle 30-vuotias filosofian maisteri Aksel Söderholm Pietarsaaresta. Hän oli ollut iloinen ylioppilas, laulaja ja puhuja, joka jatkoi surutonta elämäänsä myös Porissa. Hänellä oli usein päänsärky maanantaisin ja hänen katseensa oli tavallista tuimempi. Pojat alkoivat nimittää häntä Kiikari-Kalleksi. Hänestä tuli toinen ääripää opettajakuntaan, kun toisessa päässä oli ankara rehtori.

Söderholmilla oli opetustyössä suuria vaikeuksia, kun piti paikata edellisenä lukuvuonna virkavapauden aikana syntyneitä aukkoja. Pojat joutuivat aikamoiseen prääsiin, jossa oli jatkuvia kokeita, kotiteemoja ja laiskanläksyjä. Kaikki opetus tapahtui ruotsinkielellä. Arvosanat olivat heikkoja keväisin toteutetussa koekirjoituksessa. Joku pääsi seitsemään, mutta puolella luokista oli niin huono kirjoitus, että opettaja ei voinut muuta kuin vetää punaiset henkselit yli paperin.

Ahkera opiskelija kyllä pystyi oppimaan, koska Kiikari-Kalle piti tiukan kurin oppitunneillaan. Jos tuli pienikin suhahdus oppilailta, Kalle löi nyrkillä pöytään ja karjaisi kuin leijona:

”Tyst”.

Risto Ryti oli näitä oppivaisia poikia. Kakkosluokalla hänellä oli ruotsin kielessä arvosana seitsemän. Viidennellä luokalla hän sai jo kahdeksan ja kahdeksannella luokalla jopa yhdeksän. Risto oppi viimeisenä vuotena hyvin Vaseniuksen oppikirjan ”*Översikt af Finlands litteraturhistoria för skolor och självstudium*” opit.³⁷

Ruotsin kielen kokeessa piti kääntää suomenkielisestä tekstistä ruotsiksi kertomus ihmiselämästä. Risto Ryti kirjoitti hyvän tekstin. Virheet vähensivät arvosanaa. Pienistä virheistä tuli 1–4 miinuspistettä. Sanavirheet vähensivät sitä kuudella pisteellä. Ristolla oli yksi sanavirhe ja muita virheitä sen verran, että hänelle vähennettiin maksimimäärästä 28–30 virhettä. Se merkitsi arvosanaa 9 miinus. Täydestä yhdeksiköstä sai laudaturin, mutta miinus merkitsi arvosanaa putoamista cum laude approbaturiin. Kaksi oppilasta pääsi laudaturiin ja kolme miinuksen päähän siitä.³⁸

Kolmantena kokeena oli käänös latinasta suomen kieleen. Latina oli tärkein aine klassisessa lyseossa. Kolmannelta luokalta alkaen sitä opiskeltiin kuusi tuntia viikossa. Viidennellä luokalla latinaa opiskeltiin kahdeksan tuntia viikossa. Oppilaat yleensä pitivät sitä liiallisena ja katsoivat, että siinä meni hyvää aikaa hukkaan. Opettajat olivat toista mieltä. Kalle Jaakkola oli tullut Poriin opettajaksi vähän päälle 20-vuotiaana v. 1883. Hän opiskeli koko ajan, väitteli tohtoriksi ja oli monitoiminen mies. Hän oli kiihkokansallinen, kiivas raittiusmies ja työväenatteen kannattaja siihen asti, kunnes sosialidemokraattien suurmies, Eetu Salin, työnsi hänet ulos työväenideologiasta. Jaakkola siirtyi v. 1904 Tampereen klassillisen lyseon lehtoriksi ja rehtoriksi. Hänen tilalleen latinan kielen ja kirjallisuuden opettajaksi tuli todellinen latinisti Ernst Gustaf Nyberg.

Opettajat pitivät latinaa urosten kielenä, joka oli puhdasääninen kuin miekkojen kalske. Latinankieli oli ainoa täsmällinen ja looginen kieli, jota puhuessaan roomalaiset aina tiesivät sanomistensa laadun. Latina piti oppia ensin, jos aikoi oppia muita kieliä. Opettajat pitivät tärkeänä, että opittiin käyttämään oikeaa lausumistapaa. Piti panna paino oikealle tavulle. Jos joku oppilas teki virheen, opettaja paukautti nyrkillä pöytään ja lausui:

”Non est latina dictu.”

Latinankielistä kirjallisuutta oli yllin kyllin. Gaius Julius Caesarin *De bello gallico* käytiin läpi, koska siellä latinankieliset lauseet oli taitavasti rakennettu. Markus Tullius

Cicero oli latinankielisen proosan mestari. Hänen syytöspuheensa Catilinaa vastaan tutkittiin tarkkaan, koska sieltä saattoi saada osviittaa oman lauserakenteluun.³⁹

Latinan ylioppilaskokeessa poikien piti kääntää pieni teksti persialaissodista suomeksi. Porin Klassisen Lyseon pojat näyttivät taitonsa. Martti Jaakkola oli paras kääntäjä, joka sai käännöksestään yhdeksän ja plus. Risto Ryti oli niiden poikien joukossa, jotka saivat tasan yhdeksän. Huonoin tulos oli seitsemän.⁴⁰

Matemaattisten tehtävien ratkaisu oli viimeinen koe. Risto Ryti piti Porin Klassillisen Lyseon opetussuunnitelmassa eniten matemaattisista aineista. On mahdoton sanoa, johtuiko se matematiikan yleismaailmallisista kaavoista vai hänen nokkeluudestaan. Osuutensa oli varmaan myös sillä, että niitä opetti taitava opettaja. Vanhempi lehtori David Lassila oli poikien ja muittenkin mielestä komea mies. Hän oli 190 senttiä pitkä ja painoi 160 kiloa. Hänellä oli tuuheat viikset, ja hän puhui miellyttävällä ja matalalla äänellä. Pojat olivat antaneet hänelle nimen Pater. Hän varmaan oli lyseolaisten isä. Rehtori oli hyveitä ja moraalia saarnaava pieni mies verrattuna tähän mahtavaan matemaatikoon. Lassilan opetuksessa matemaattisista aineista tuli yksi johtava aine lyseossa. Lassila kirjoitti pakinoita matematiikan kehityksestä koulun vuosikertomukseen. Hän selvästi seurasi matematiikan kehitystä.

Risto Ryti oli vertaansa vailla ollut ratkaisija matemaattisiin ongelmiin. Oikealla tavalla tehtynä päädyttiin oikeaan tulokseen. Hän oppi plussat ja miinukset, tunsi neliön ja ympyrän kaikkine ongelmineen. Hän tunsi potenssin ja eksponentin ja trigonometriasta päästiin siniin, kosiniin ja tangenttiin. Hän oppi, että järkeä käyttämällä saadaan kelpo tuloksia. Hän siirsi tämän kyvyn myös myöhempään elämäänsä. Ryti oli koulun matematiikan kokeissa lyömätön. Hän teki tehtävät ja poistui sen jälkeen ensimmäisenä kokeista. Hän ei kuitenkaan koskaan rehennellyt tällä. Hän oli säädyllinen mies.

Risto Ryti teki samaan tapaan matematiikan ylioppilastehtävät. Hän paneutui jokaiseen tehtävään ja kello lähestyessä kolmea hän oli ratkaissut kaikki kymmenen tehtävää. Lassila tutki kaikki tehtävät ja jäljelle jäi loppulausunto:

”Ratkaissut kaikki 10 esimerkkiä. Arvolause on 10. D. Lassila”

Se oli ainoa kymmenen, mitä Porin Klassillisessa Lyseossa saavutettiin v. 1906. Aarne Salokangas pääsi lähelle, sillä hän sai kymmenen miinus.⁴¹

Kokelaille jäi sen jälkeen aikaa lukea Helsingin yliopiston kokeisiin. Poikajoukko matkusti Tampereen kautta rautateitse Helsinkiin. Yliopiston vahtimestarit ottivat heidät vastaan ja rauhoittivat poikia. Täällä ei enää poikia karsita. Kuulustelun jälkeen ylioppilaat tulivat yliopistosta Senaatin torin puolelle. Omaiset ja ystävät olivat kerääntyneet sinne onnitellakseen uusia ylioppilaita. Risto Ryti sai Helsingin yliopistosta kaikista aineista yhteensä 33 arvolauseketta. Maksimi olisi ollut 36 pistettä. Riston tulos oli luokan paras.⁴²

Opettajakunta jakoi keväällä kahdeksansien luokkien oppilaille stipendejä. Into Selin ja Uuno Pohjanlehto saivat kumpikin 172 markan stipendin. Aarne Salokangas, Johannes Varpela ja Kaarle Mattila saivat kukin 150 markkaa. Risto Ryti oli kuudenneksi paras, ja hänelle opettajat myönsivät 115 markan stipendin. Opettajien piti ottaa huomioon oppilaiden menestys, sosiaaliset olot ja oppilaan oma mielenkiinto. Näyttää vähän sille, että porilaisuus on saattanut myös painaa stipendiaatteja valittaessa.⁴³

Risto Ryti oli ruumiinrakenteeltaan hoikka, mutta tämä keveys ei merkinnyt voimattomuutta. Risto ei ilmeisesti pitänyt maalaistalon töistä, mutta varmasti joutui niitä jonkin verran tekemään. Parasta niissä oli se, että ruumiin kaikki lihakset joutuivat rasitukselle. Pojasta kasvoi sopusuhtainen ihminen. Tämä vahva ruumis joutui Porin Klassisen Lyseon voimistelun opettajan kehiteltäväksi. Lars Magnus Boijer oli nuori alle kolmekymppinen voimistelunopettaja. Hän tunsii pojat ja tiesi, miten poikia tulisi kasvattaa ja kehittää. Hän kirjoitti pariin vuosikertomukseen kertomuksia, miten poikien kunnosta tulisi huolehtia. Hän oli huolestunut poikien ruokatavoista. Hän sanoi katsauksessaan näin:

”Melkein kaikki oppilaat, monet sellaisetkin, joilla on koti täällä kaupungissa, ovat ilmoittaneet, etteivät saa mitään syötävää aamulla ennen kouluun menoaan. Toiset sanovat juovansa kahvia. Antakaa siis pojille vähän haukattavaa ennen kello 8, mutta jättäkää kahvinjuonti, sillä tyhjään vatsaan vaikuttaa se turmiollisesti.

Boijer oli huolestunut myös poikien liikkumisesta. Hänen mielestään oli kasvatettava poikien hengen lisäksi myös hänen ruumistaan. Siinä reippaalla liikkumisella oli sijansa.

”Erittäin tahtoisin suosittaa virkistyskeinoiksi paitsi sopivia voimisteluliikkeitä, luistelemista talvella, pallon lyöntiä tai muuta urheilua syksyin kevään, vaan en tuota

oikein tavaksi tullutta kirkkomarssia pitkin puiston käytäviä ja sen yhteydessä katujen kulmissa värjöttelemistä.”

Boijer oli vähän huolissaan lyseon juhlasalin kunnosta. Sinne ei saatu tarvittavia telineitä tilojen ahtauden takia. Lattia oli pölyinen, koska pojat tulivat sinne aamuhartauteen ja toivat kengissään roskia. Näissä vähän puutteellisissa oloissa Boijer sitten joutui ensimmäisenä vastaamaan Riston kunnan arvioinnista.⁴⁴

Risto ei ollut ennen lyseoon tuloaan syventynyt urheilullisen kunnan kehittelyyn ja tarkkailuun. Siksi oli luonnollista, että Risto sai II luokan voimistelusta vain seitsemän. Hän kuitenkin tutustui nopeasti normaaleihin voimistelutelineisiin ja oppi käyttämään niitä. Viidennellä luokalla Riston voimistelunumero oli täysi kymmenen. Koko lukion ajan numero pysyi samana. Hän osasi tehdä tavalliset liikkeet plintillä. Hän pystyi tekemään hyppy pukkien yli ja taisi koululaisvoimisteluun liittyvät harjoitukset nojapuilla. Hänen liikunnallinen lahjakkuutensa oli niin pitkälle kehittynyt, että hän pystyi tangolla tekemään kipin ja paljon muuta. Risto Ryti oli ilman muuta voimistelijanuorukainen. Boijer ei olisi antanut arvosanaa kymmenen ilman kunnan osaamista.⁴⁵

Omituinen asia on se, että Martti Jaakkola muistelmissaan on kertonut, että Risto Ryti inhosi voimistelua ja urheilua. Hän ei ollut kiinnostunut mistään voimainkoetuksesta eikä edes sanasodasta muiden poikien kanssa. Jaakkolan mielestä Risto Ryti oli tavallaan hiljainen epäkouluipoika marssien vakavaluonteisena henkisesti luokkatovereitaan ylempänä.

Kuitenkin näyttää myös siltä, että Risto osasi liikkua myös ulkona. Maalaispoika osasi hiihtää. Lylyn Lykkijät -seura valmisti Poriin hiihtoladun, jolla hiihtäminen tosin maksoi muutaman killingin. Rytin pojilla oli Loimijoen rannoilla varmaan luisteluvälineitä, jotka kulkivat pojilta toisille. Porissa oli talvisin kolme luistinrataa. Syksyllä nopeimmin jäättyi Herravikin luistinrata, jonne pojilla oli kiire. Siellä jouduttiin usein tappelemaan Seikun sahan työmiesten kanssa. Talvella saatiin kaksi rataa. Porin Luistinklubi järjesti toisen hienostoa varten. Toinen oli lyseon toverikunnan järjestämä rata. Iltaisin radoilla oli musiikkia. ”Puulagin” radalle pääsi viidellä markalla ja toverikunnan radalle kolmella markalla.

Iloa ja eloa toverikunnasta

Oppilas pääsi Porin Klassillisen Lyseon toverikuntaan vasta, kun oli päässyt viidennelle luokalle. Tulokas joutui vähän maksamaan jäsenyydestään. Risto Ryti ja Oskari Juusela täyttivät ehdon syksyllä 1902 ja liittyivät toverikuntaan syyskuun 6. päivänä. Toverikunnan toiminta oli niin laaja, että lähes kaikki oppilaat kuuluivat siihen. Lyseon toverikunnan jäsenmäärä oli lukuvuoden 1904–1905 alkaessa 59 oppilasta. Se oli 88 prosenttia koko oppilasjoukosta

Toverikunnan toiminta organisoitiin niin, että oppilasjoukko jaettiin osakuntiin. Pyrittiin pääsemään siihen, että osakunnassa oli kymmenkunta poikaa. Syksyllä 1904 oli toiminnassa kuusi osakuntaa. Toverikunnan toiminta lähti liikkeelle osakunnista. Osakunnilla oli omat virkailijansa, jotka hoitivat osakunnan asioita. Osakunnan tehtävä oli suunnitella seuraavan toverikunnan kokouksen ohjelma. Toverikunta piti yleisiä kokouksia kerran kuukaudessa. Järjestelmä toimi mainiosti, ja jokainen oppilas pääsi olemaan mukana toiminnassa. Risto Ryti oli syksyllä 1904 ensimmäisen osakunnan toinen jäsen. Osakunnan puheenjohtaja oli vakavasti niin sairas, että hän kuoli heti koulun alettua. Hän ei ennättänyt kutsua osakuntaa kertaakaan koolle. Seuraus oli se, että toverikunnan seuraavassa kokouksessa ei ollut ohjelmaa ollenkaan. Toverikunnan hallitus oli itsetuntoinen ja määräsi Risto Rytin koollekutsujaksi ja velvoitti, että Riston osakunta joutuu kahteen kertaan järjestämään ohjelman. Toverikunnan hallituksella oli sen verran määräysvaltaa, että osakunnan oli pakko toimia sen mukaan. Seuraavista kokouksista todettiin, että ohjelma oli niukka.⁴⁶

Toverikunnan kokoukset sujuivat suurin piirtein saman kaavan mukaan. Siellä oli musiikkia ja satujen kerrontaa. Poikien keskuudessa oli paljon runontekijöitä. Melkein jokaisessa kokouksessa oli runonlausuntaa. Toverikunnan lehti ”Poika” oli monessa kokouksessa luettavana. Keskellä kokousta oli väliaika. Siinä yhteydessä nautittiin teekokin valmistama tee ja pieni pulla. Sen jälkeen siirryttiin esitelmän pitoon. Aiheet olivat mitä moninaisimmat. Puhuttiin Goethesta ja Mozartista ja kerran jopa laiskuudesta. Puhuttiin Suomen kirjallisuudesta, ja Adolf Ivar Arwidsson oli usein esitelmän aiheena.

Risto Ryti teki tehtävänsä toverikunnassa. Joulun alla v. 1904 hän piti esitelmän irlantilaisista. Pöytäkirja kertoo esitelmästä näin:

”Risto Ryti piti esitelmän irlantilaisista kuvaillen heidän kovaa kohtalooaan Englannin maailman vallan orjuudessa ja heidän taisteluitaan vapauden ja oikeuksien

saavuttamiseksi. Muuten on huomattava, että tämä oli ensimmäinen kerta kun joku nykyisen VII luokan oppilaista piti esitelmän.”⁴⁷

Rytille annettiin tunnustusta siitä, että hän oli luokkansa ainoa, joka piti ensimmäisen esitelmän. Rytin asenne aiheeseen oli selvästi pieniä irlantilaisia suosiva. Esitelmässä ei ole pienintäkään briteille suotuisaa. Hän oli selvästi lukenut *Satakunnassa* artikkeleita irlantilaisista.

Risto Ryti oli myös tavallaan vastuussa toverikunnan töistä. Hänen lukuharrastuksensa oli yleisesti tiedossa. Toverikunta vastasi koulun kirjastosta, ja lukukausittain valittiin kaksi kirjastonhoitajaa. Risto Ryti sai tämän hänelle sopivan tehtävän kevätlukukaudella 1904. Samaan aikaan pantiin toimeksi varojen kerääminen kirjastolle. Ei ole olemassa todisteita siitä, että Ryti olisi ollut keräyksen aikaansaaja.⁴⁸

Kouluylivaltiosihteerin ylitarkastaja Alexander Streng kävi kerran toverikunnan kokouksessa ja kirjoitti poikien käytöksestä oman näkemyksensä:

”Koko joukossa ei ollut ainoatakaan sulavakäytöksistä poikaa. Kun heidän oli suoritettava ohjelma, he astuivat paikalle kuin kiven vääntöön, ja puhetta pitäessään tai runoa lausuessaan he koko ajan liikkuvat paikallaan kuin entisajan orjat myllyä polkiessaan. Heidän ryhdistään ei voinut edes puhua, ja kun he poistuivat paikaltaan, he eivät ymmärtäneet tehdä vaatimattomintakaan kumarrusta, vaan päinvastoin juuri tällä kertaa, kun notkeaselkäisyyttä tarvittiin, he olivat kuin hiilihangon nielleitä.”

Streng neuvoi sen jälkeen, miten poikien käytöstä tulisi parantaa. Neuvot menivät niin pitkälle, että poikia tulisi opettaa tanssimaan. Se oli kuitenkin rehtori Sandelinille jo liian paksua, että oli käytävä keskustelu käytöstavoista. Minkäänlaista käytöksen kultaista ohjeistusta ei kuitenkaan käytännössä tullut.⁴⁹

Toverikunnan tärkeä tehtävä oli järjestää kaksi kertaa vuodessa suuri yleinen juhla. Lukuvuoden ensimmäinen juhla oli joulun alla ja toinen toukokuussa. Juhlan järjesti toverikunnan juhlatoimikunta. Toverikunnan ja rehtori Sandelinin kesken syntyi jatkuvaa riitaa siitä, missä juhla järjestettäisiin. Lyseon juhlasali oli huono kaikenlaisiin tilaisuuksiin. Sinne oli melkein mahdotonta saada näyttämöä. Kun haluttiin tanssia, juhlasalin lattia tuppasi kulumaan. Edellinen rehtori Adolf Malin oli ollut humaani ja sallinut lyseon juhla järjestettävän Porin teatterin tai Palokunnan

talon tiloissa. Sandelinille tuntui olevan mahdotonta viedä poikia anniskelupaikkoihin, joissa ”tartunnanvaara” oli ilmeinen.

Yhden kerran Sandelin rehtorikaudella syysjuhla järjestettiin Palokunnan talon tiloissa. Rehtori oli opintomatkoilla vuosina 1904–1905, ja sijaiset antoivat toverikunnan mennä lyseon ulkopuolelle. Olisi ihme, jos Risto Ryti ei olisi ollut juhlassa, joka järjestettiin kadunkulman päässä hänen asunnostaan. Riston luokkakaveri Into Selin kirjoitti innostavan pöytäkirjan juhlasta.⁵⁰

”1 §

Tilaisuuteen oli saapunut suuri joukko juhlapukuista yleisöä.

2 §

Ohjelman ensimmäisenä numerona oli soittoa, jota esitti Soitannollisen Seuran Orkesteri.

3 §

Isänmaallisella, hyvin suunnitellulla ja mukaansa tempaavalla puheella lausui Toverikunnan puheenjohtaja Leonard Grönroth juhlavieraat tervetulleiksi.

4 §

Koulumme sekakuoro lauloi opettajansa E. Taipaleen johdolla Veljesmarssin.

5 §

Sitten lausui Toivo Böljä miehekkäällä äänellään sangen taitavasti V. Wesalan sepittämän syvämietteisen ja sisältörikkaan runon. (Runo on pöytäkirjan jälkeen, Juhani Saarinen)

6 §

Väliajan jälkeen esitti koulumme sekakuoro laulua. Käsiä kyllä taputettiin, mutta me puolestamme jätämme laulun arvostelemisen kokeneemmille musiikkimiehille.

7 §

Laulun vaiettua astui puhujan paikalle Lauri Lanne ja piti esitelmän Suomen kirjallisuuden historiasta aina Porthanin aikoihin asti. Esitelmä itsessään oli sangen

ansiokas, mutta kun se esitettiin hiljaisella äänellä ja hirmuisella vauhdilla niin saivat kuulijat ainoastaan hämärän aavistuksen sisällöstä.

8 §

Taidolla ja tunteellisuudella esitti soittoansa joulukvartetti, johon kuuluivat herrat Jägerroos, Rindell, Valkonen ja Eriksson. Vilpittömän kiitoksen saamme me lausua heille Toverikuntaa kohtaan osoitetusta ystävyystä.

9 §

Toisen väliajan perästä esitti P. L. U.:n Porin osasto voimistelua. He olisivat kyllä enemmän saaneet esiintyä, sillä liikkeensä olivat somat ja katsojatkin seurasivat heitä suurella innolla.

10 §

Pojan tuki Erkki Eskola kirjoituksista, jotka kaikki olivat sangen hyvin valitut. Mainittakoon erittäin Meri. Vahinko vaan, että lukija ei antanut äänensä kuulua selvästi.

11 §

Näytelmä kappale ”Kaksi tirehtööriä” onnistui keskinkertaisesti. Syynä tähän oli se, useat esiintyjistä puhuivat niin hiljaa, etteivät takapenkillä istujat kuulleet niin mitään eivätkä siis käsittäneet koko kappaleen juontakaan.

12 §

Ohjelman viimeisenä numerona oli karkeloa. Vilkkaasti tanssivatkin orkesterin soiton mukaan ne koulumme oppilaat, jotka omaavat tämän tarpeellisen, kauniin ja jalostavan taiteen, mutta surullista sanoa, heitä on jotensakin vähän. Juhla kesti ½ 1 asti, jolloin innokkaimpienkin jalat väsyivät.”

V. Wesalan juhlaruno oli myös täynnä tunnetta. Runossa oli kaikkiaan 16 säettä, jotka tuoksuvat tunnetta tyttöä kohtaan. Neljä säettä alusta ja neljä lopusta paljastavat murrosikäisen haaveet ja todellisuuden.⁵¹

*Näin unta kerran: neitonen armahin
Ol' eessäin, kullan-kirjokassiipien;
Kutreillaan leikki kukkalehvät,
Hurmaustaan hymys säihkysilmät.*

*”Ken oot sa, armas? Enkelin auvoisan
On muoto sulla, silmäys ihmisen.
Sun ennen nähnyt lienen? Konsa?
Tuttava mist’ olis moinen mulla.”*

*Hymyillen vastas tuo: ”olen Nuoruutes.
Elosi aamun oon sua saatellut.
Kisoissa kuonnuin kumppanikses,
Haavehies helohenget siivin.*

*Nyt jättää mielit mun? Sua lemmin, suo
Mun ainiaan sun viipyä vierelläs!
Mä poijes torjun päiväs poltteen,
Ruskotan tummuvun iltas taivaan.*

*Ja neitoparvi eessäni hempehin
Hymyilleen seisoi. – ”Täss ovat oppahas.
Tää Viisauus on: hänpä eellä
Käyköhön, tiemme hän tutkielkoon.*

*Täss’ ompi Voima: tiemme hän taistakoon.
Täss’ Kauneus ja Riemu: he ruusuillaan
Sen peittäkööt. Mutt’ itse aina
Kanssasi oon käsi käissä käyvä.*

*”Kuin?” lausuin. Oppaaks tarjosit yhtä vaan.
Kust’ kaikki nää? Ja Rakkaus, kussa hän?
Sä tuota tiedostatko? Kuinka?
Tietänet: Lempi on voima vankin.*

*Ja riemu runsain, kauneus kirkkahin,
Ja viisauuskin korkehin, kestävin.
Nyt lähtekäämme! Yö kun saapi,
Uusi on alkava meille aamu.*

Rehtori Sandelin oli palannut työhön, kun seuraavaa juhlaa valmisteltiin. Toverikunta pyysi taas päästä koulun ulkopuolelle. Sandelin oli kuullut edellisestä juhlasta. Hänen vastauksensa oli tyyli: juhla järjestetään lyseon juhlasalissa.

Toverikunta pahoitteli asiaa, mutta ei pystynyt mitään tekemään. Juhla järjestettiin, ja kun kello oli tasan kymmenen, rehtori ilmoitti, että juhla on ohi.⁵²

Riston ja Oskarin käydessä koulua järjestettiin myös syksyisin ns. ”hönausjuhla”. Siihen Sandelinin asenne oli myönteinen. Pojat kerääntyivät raittiusseura Alphan talon eteen Eteläpuistossa. Siitä sitten jatkettiin kulkueena Porin metsän reunaan. Pojilla oli mukana lapioita, perunoita, voita ja vähän juotavaa. Metsässä kaivettiin pieni kuoppa ja sen pohjalle asetettiin kuumennettuja kiviä ja niitten päälle perunat. Päällimmäiseksi pantiin jonkin verran multaa. Tietyn ajan kuluessa perunat poimittiin esiin ja ne olivat valmiita syötäväksi. Vähän voita perunan nokkaan ja pala oli maukas.

Syksyllä pidetyssä hönausjuhlassa musiikin opettaja Heikki Nisonen keräsi pienen lauluryhmän, joka lauloi Porilaisten marssin. Se oli merkki, että kilpailut voi alkaa. Oppilaat jaettiin kahtia ja kilpailtiin amunnassa. Sitten oli erilaisia kilpailuja ja päätteeksi oli muutaman pojan ylöskaakerrus. Kilpailijoiden kädet sidottiin selän taakse ja jalat sidottiin umpeen. Pojat pantiin makuulle nurmen päälle ja siitä alkoi kilpailu. Piti päästä seisaalleen, ja koko koulu huusi vilinä vieressä. Voittajille jaettiin limonaattia ja torttuja. Nämä olivat varmasti sen kaltaista leikkiä, joissa Risto Ryti oli mukana vain velvollisuudesta.⁵³

Risto ja Oskari joutuivat VIII luokalla porilaiseen juhlaan. Porin kaupunki oli rakentanut uuden ulkosataman Mäntyluotoon, ja valtio oli rakentanut rautatien sinne. Lyseo halusi käydä tutustumassa näihin liikennevälineisiin. Koko lyseolaisjoukko ahtautui valtion rautateiden matkustajavaunuihin perjantaina 8.9.1905 mennäkseen katsomaan meri Poria. Porin kaupunki oli mukana matkan järjestelyissä ja tarjosi merikuljetuksen Mäntyluodosta eteenpäin Reposaareen. Siellä tutustuttiin kauniiseen norjalaistyyliseen kirkkoon sekä Reposaaressa höyrystyskoneeseen. Rosenlew-yhtiö puolestaan tarjosi hienon kotimatkan. Lyseolaiset pääsivät katsomaan vanhaa jokiväylää, kun s/s Ursus toi pojat Luotsinmäen kautta Porin kaupungin sisäsatamaan joen varressa.

Johan Wilhelm Snellmanin 100-vuotismuistojuhlaa vietettiin samana vuonna. Porin Lyseo sekä Porin Tyttölyseo järjestivät juhlan 12.5.1906 kauniissa Johanneslehdon puistossa. Snellmanin merkitys tuli varmasti kaikille osallistujille selväksi, kun lyseon lehtori Frans Rapala piti komean esitelmän miehestä ja hänen merkityksestään. Opettaja Johannes Vainio oli kerännyt tyttölyseon tytöistä ja lyseon pojista yhteisen

kuoron, joka esitti isänmaallisia lauluja. Paavo Cajanderin ”Vapautettu kuningatar” sai raikuvat kättentaputukset.⁵⁴

Sandelin piti tämänkaltaisista juhlista. Niitä kyllä riitti Porin kaltaisessa kaupungissa. Muunkinlaisia juhlia oli. Kaikenlaiset järjestöt keräsivät ihmisiä yhteen. Pidettiin puheita ja esitelmiä, ja sitten päätteeksi puolitoistatuntia tanssia. Nämä olivat niitä juhlia, joihin lyseon poikien mieli teki. Sandelin halusi olla mukana poikien elämässä, ja kaikkeen piti hakea lupa häneltä. Tietysti Sandelin aina halusi varoittaa poika kiusauksista.

Dynaaminen Pori

Viime vuosisadan alun lyseolaisen kasvatukseen ja kasvuun vaikutti myös koulunkäynnin fyysinen ympäristö. Porin kaupunki oli vanha suomalainen kaupunki, jolla oli 350 vuoden historia. Menneisyydestä kehittyi sellainen perinnearvo, jota ihan itsestään kunnioitettiin. Pori oli kuitenkin myös jatkuvasti dynaaminen kaupunki, jossa toteutettiin moderneja ajatuksia. Pori oli mukana vilkkaassa kehitysvaiheessa, kun siirryttiin 1800-luvulta 1900-luvulle. Talouselämä liberalisoitui, teollisuutta tuli lisää, yhteiskunta eli murroksessa, suomalaisuus voitti alaa, Venäjän vaikutus väheni ja demokratia lisääntyi. Aikaansa seuraava Risto ja koulutoveri Oskari saivat kokea lyhyen ja kiivaasti kehittyvän nuoruuskauden dynaamisessa Porissa.

Pojat joutuivat heti kohtaamaan Porin elinkeinorakenteen muutoksen, kun he yrittivät luoda kuvaa koulukaupungistaan. He kävelivät kuin itsestään Kokemäenjoen rantaan, missä katse kohtasi Charlotta-sillan. Se oli Krimin sodan (1853-56) aikana rakennettu ponttonisilta, jota pitkin päästiin yhteyteen kohti pohjoista. Silta oli liikkuvaa sorttia. Vesi saattoi viedä sitä kohti merta ja talven ajaksi se vedettiin suojaan rantamaisemiin.

Charlotasta itään sijaitsi vanha laivaveistämö eli varvi, jossa aiemmin oli rakennettu Porin mahtavan purjelaivavarustuksen aluksia. Laivanvarustus oli kuitenkin jo kuoleva elinkeino. Isot laivat olivat höyrykäyttöisiä ja pienemmät alukset kävivät vielä Porin sisäsatamassa muistuttamassa porilaisen laivanvarustuksen erinomaisuudesta muutama vuosikymmen aikaisemmin.

Vastapäätä varvia oli Porin Konepaja, jonka valimotuotteet olivat kysyttyä tavaraa ympäri maan. Joen rannassa oli konepajan varvi, jossa oli rakennettu höyrylaivoja

Pohjan- ja Suomenlahdelle. S/S Björneborg ja S/S Fredrik Wilhelm kulkivat vielä Porin kautta Ruotsiin ja Helsingin kautta Pietariin. Liikenne oli vähenemässä, koska rautatieyhteys Helsinkiin oli avattu v. 1895.

Porilaisten porvarien rahakasat olivat etsineet uusia täydennyspaikkoja. Hollantilainen sahanterä tuotti 1870-luvulta alkaen jatkuvasti uusia höyrysaahoja. Porissa olevat Isonsannan ja Seikun saha olivat Suomen moderneja sahalaitoksia. Niiden laudat, lankut ja battenspuut vietiin proomuilla Reposaaren merisatamaan ja sieltä tilaajille Englantiin ja aina Välimerelle asti. Suunnitteilla oli kokonaan uusi ulkosatama Mäntyluodon niemeen, jonka rakentaminen valmistui v. 1902. Topparoikat tekivät työtä, että saataisiin ratayhteys myös Mäntyluotoon. Kokemäenjoen pohjoisrannalle oli paraikaa nousemassa suuri ja uudenaikainen tuotantolaitos. Sen myötä Porin Puuvillatehdas näytti ottava hallintaansa koko sen pohjoisrannan, joka näkyi kaupungilta joen yli katsottaessa.

Porin teollisuuden ja kaupan isännät olivat rikkaita ruotsinkielisiä patruunoita. Rosenlew, Ahlström, Juselius, Björnberg ja rikas apteekkari Junnelius muodostivat Porin kaupungin varakkaan yläluokan. Sen lapset pääsivät käymään yksityistä Björneborgs Svenska Samskolaa, jonka oppilaisiin Porin Klassillisen Lyseon pojilla oli kitkainen suhde.

Suomalaisten puukaupunkien historiaan kuuluu tuhoisia tulipaloja. Pori oli kokenut yhdeksän enemmän tai vähemmän tuhoa tuottanut tulipaloa. Viimeisin, eli v. 1852 sattunut palo oli tuhoisin ja jätti noin kolme neljäsosaa asukkaista kodittomiksi. Asemakaavalla vuodelta 1852 laadittiin vastaukset näihin valtaviin riskeihin. Tehtiin puistokäytävät, isot torit ja joen etelärannan kiviset asunnot. Se merkitsi sosiaalista eristäytymistä. Ruotsinkieliset rikkaat rakensivat asuntonsa Kokemäenjoen rantaan ja muille jäi vaatimattomampia seutuja. Syntyi Porin kaupungin sosiaalisesti eristäytynyt rikas yläluokka.

Pori jakautui asemakaavan mukaan Riston ja Oskarin aikana kuuteen kaupunginosaan. Neljä ensimmäistä olivat keskustaa. Puistot erottivat ne toisistaan. Nämä kaupunginosat olivat kauppiaiden, käsityöläisten, opettajien ja tavallisten virkamiesten asuttamia. Viides osa oli jo osittain työläisten asuttama. Kuudes osa oli sitä melkein kokonaan. Poikien aikana syntyi seitsemäs osa, joka oli Rosenlewin tehtaiden työväen asuma-alue. Porin Puuvillatehdas ja Konepaja puolestaan synnyttivät Kokemäenjoen taakse kahdeksannen osan.

Varallisuus toi myöskin valtaa, joten rannan rikas yläluokka hallitsi Poria. Vanhan hallintotavan mukaisesti kaupungin vanhimmat tulivat sieltä. Kunnallishallinnon uudistuksen mukainen reformi toi Poriin v. 1873 kaupunginvaltuuston. Se vähän lisäsi demokraattisuutta rikkaiden keskuudessa, mutta runsaslukuinen suomenkielinen enemmistö jäi silloin vielä valtaa vaille. Käytännössä valtuustovaaleissa oli tapa, että veroäyrimäärä oli sama kuin kunnallisvaalien äänimäärä. Rikkaiden valtaa vähennettiin niin, että kenelläkään ei voinut olla yli 25 ääntä. Risto ja Oskari joutuivat toteamaan sen, että Porin kaupunkia hallittiin heille vieraalla kielellä.

Porin kaupungin päätöksenteko ruotsiksi ei ilmeisesti vaikuttanut poikien elämään hitustakaan, mutta he kyllä osasivat olla siitä kiukkuisia. He tulivat opiskeluvuosina tuntemaan J.V. Snellmanin johtaman suomalaiskansallisen herätyksen aatteen. Kansallismieliset perustivat jo 1880-luvulla yhdistyksen ajamaan suomen kielen asemaa. Tältä pohjalta syntyi Porin Suomalainen Klubi v. 1892. Sen kiihkeä kannattaja oli Porin Lyseon suomen kielen lehtori Kaarle Kustaa Jaakkola. Hän oli niin tulinen mies, että säkeniä varmasti syntyi myös äidinkielen tunneilla. Klubi teki myös v. 1894 aloitteen, että Porin virallinen kieli tulisi olemaan suomi.

Taistelu ruotsin kieltä vastaan kesti vuosikymmenen ja sen ratkaisi lopulta Porin kaupungin väestönkasvu. Pori oli myös väestönkasvulla mitattuna dynaaminen kaupunki. Väestö lisääntyi poikien kouluaikana noin 12 prosenttia. Valtaosa oli pienipalkkaisia suomenkielisiä, joten heidän yhteinen äänimääränsä kasvoi vain hitusen. Aikaa myöten vanha- ja nuorsuomalaisten voima kasvoi yli ruotsinmielisten. Kielikysymys oli jatkuvasti esillä, kunnes vuosina 1903 ja 1904 joulukuussa pidetyissä kunnallisvaaleissa suomenkieliset saavuttivat ratkaisevia voittoja. He saavuttivat enemmistön, jota myös heti käytettiin. Suomen kieli tuli valtuuston kieleksi aprillipäivänä v. 1905. Valtuuston alaiset rahatoimikamari, maistraatti ja muut virastot joutuivat kääntämään kielensä ruotsista suomenkieleen.⁵⁵

Risto tuli jo kouluaikana tunnetuksi siitä, että hän oli ahkera lukija. Oskari osasi saman taidon. Suomenkielinen aamulehti *Satakunta* ilmestyi neljä kertaa viikossa. Pojat oppivat lukemaan siitä Porin ja Satakunnan uutiset. Lehdissä kirjoitettiin paljon yhteiskunnallisista asioista, koska uutisointia haluttiin suunnata nouseviin yhteiskuntaluokkiin. Tehtaiden työmiehet ja torpparit sekä maaseudun tilaton väki oli heräämässä. Saksasta saatiin mallia. Työväestö oli omaksumassa radikaaleja ajatuksia. Muutamassa vuodessa aatteet ylittivät Itämeren ja villitsivät kansaa.

Suomen porvaristo halusi kulkea edellä. Ensimmäiset työväenyhdistykset perustettiin 1880-luvulla. Porin Työväenyhdistys oli maan neljänneksi vanhin. Opettajat, kauppiat ja käsityöläiset suuntasivat sen kulkua epäpoliittiseen suuntaan. He halusivat kehittää työväen aineellista ja henkistä hyvinvointia. Työväenyhdistyksen kokouksissa pidettiin valistavia esitelmiä ja sen jälkeen oli vuorossa puolitoista tuntia tanssia.

Työväenyhdistyksen käänne sosialistiseen suuntaan tapahtui Riston ja Oskarin ollessa keskikoulussa. Eetu Salin saapui Poriin v. 1901. Hän perusti ravintolan Vähälinnankadun varteen ja siirsi sen Isolinnakadulle v. 1905. Eetu Salin oli kiihkeä puhuja. Hän kehotti ”orjakansaa” nousemaan inhimilliseen elämään. Eetu Salin hyväksyttiin Porin Työväenyhdistyksen jäseneksi v. 1902. Hän alkoi heti vaatia, että porvarit on pantava ulos yhdistyksestä. Kaikkiällä oli sama liikehdintä

Työväenyhdistysten viidennessä kokouksessa Forssassa v. 1903 tehtiin historiaa. Perustettiin Sosialidemokraattinen Puolue Suomessa. Samalla uuden puolueen ohjelmaksi kopioitiin Saksan sosialidemokraattisen puolueen v. 1891 käyttöönsä hyväksymä Erfurthin ohjelma. Alettiin vaatia 8-tunnin työpäivää, yleistä oppivelvollisuutta sekä äänioikeutta. Porin Työväenyhdistyksellä sekä sen edustajalla oli hyvä maine Forssan kokouksessa, koska sen edustaja Eetu Salin valittiin yhdeksi kokouksen puheenjohtajista. Porin Työväenyhdistys liittyi kokouksessa uuden puolueen paikallisjärjestöksi.

Sosialidemokraateilla tuli Forssan kokouksen jälkeen olemaan keskeinen rooli Porin poliittisessa elämässä. Se näkyi kaupunginvaltuuston vaaleissa, joita pidettiin vuosittain joulukuussa. Eetu Salin oli ensi kerran pyrkimässä valtuustoon kansallismielisten kanssa v. 1903. Yhdistelmä voitti vaalit, mutta kahdeksas ehdokas eli Salin jäi valitsematta. Hän oli niin tunnettu puhuja, että hänestä alettiin käyttää nimitystä ”suupaltti”. Salin oli myös huikea alkoholin käyttäjä, joka näki poliiseissa valtavan yhteiskunnallisen sortajan ja myös alkoholin käytön estäjän. Hänen ruokalansa sijaitsi Isolinnakadulla noin 100 metrin päässä poliisilaitokselta. Salinin suukopu poliisien kanssa oli sen verran tiukkaa, että poliisit yhtenä vuonna panivat Salinin yli sata kertaa poliisiputkaan selviytymään. Tämän kaltaista miestä kansallismielisten porilaisten oli vaikea asettaa valtuustoon. Lopulta sosialidemokraatit luopuivat yrittämästä kaupunginvaltuustoon niin kauan kuin äänimäärä riippui varallisuudesta.⁵⁶

Salin oli niin tunnettu mies Porissa, että Risto ja Oskari varmasti tunsivat ainakin miehen maineen. Suurten mautilojen poikina ja Porin lyseolaisina he varmasti vieroksuivat työläisten vaatimuksia ja yhteisomistusta. Salin tuli tunnetuksi viimeistään v. 1905 lokakuun vallankumouksen tekijänä. Porin Klassillinen Lyseo pääsi osalliseksi suurlakon tapahtumista kansanjoukon vaatimuksesta. Lakko alkoi 30.10.1905. Suuri työläisjoukko saapui seuraavana aamuna klo 9.00 koulun pihaan. He vaativat koulutyön keskeyttämistä. Rehtorin oli pakko lähettää pojat kotiin. Pojat tulivat taas seuraavana aamuna kouluun ja saman tien myös suurlakkokomitea tuli paikalle. Koulutyö keskeytettiin sillä kertaa kahdeksi päiväksi. Koulutyö pääsi alkamaan uudelleen 6. päivänä marraskuuta.⁵⁷

Epäilyksittä Risto ja Oskari seurasivat suurlakon tapahtumia Porissa monin tavoin, vaikkapa käymällä kuuntelemassa puheita. Ainakin he pääsivät näkemään, kuinka kansanjoukko pani koulutyön päätökseen. He varmaan ahkerina lukijoina saivat myös kuulla punaista julistuksesta, jossa Eetu Salin oli Yrjö Mäkelinin kanssa allekirjoittajana. Viimeistään he saivat kuulla, että suuriruhtinas Nikolai II vaikeuksissaan lupasi marraskuun manifestissaan luopua yksinvaltiudesta ja lopetti edeltävien vuosien Suomen sorron. Ylioppilasvuotenaan 1906 he näkivät eduskuntauudistuksen, jolla Suomeen tuli yleinen ja yhtäläinen äänioikeus.

Pori oli dynaaminen myös sikäli, että pojilla oli tapana järjestää joukkotappeluita. Kaupunginosittain pojat järjestäytyivät, ja melkein joka ilta jossain tapeltiin. Keskustan pojat muodostivat joukkueen. Viides ja kuudes kaupunginosa olivat omia joukkojaan. Seikun sahan pojat kulkivat yhdessä. Kahdeksannen osan pojat tulivat toisinaan kaupungin puolelle. Näihin kahakoihin valmistauduttiin pitkän päivää ja kehiteltiin aseitakin. Aina joku sai kahakoissa niin pahoja vammoja, että joutui hoidettavaksi.

Risto ja Oskari olivat näihin katutappeluihin neutraalilla linjalla. Risto oli pienikokoinen ja eivätkä nämä riidat ylipäättään kiinnostaneet häntä. Hän katseli niitä turhana touhuna ja vähän ylenkatsoi näitä tappelupukareita. Ristolla oli vapaa-aikana muuta puuhaa. Hän yritti hakea jotakin luettavaa. Monissa kirjoissa on väitetty, että hän löysi kaiken finanssitieteitä koskevan aineiston ja luki sen. Todellisuudessa Ristolla oli selviä vaikeuksia löytää häntä kiinnostavaa kirjallisuutta ja lehtiä. Porissa oli vain kaksi paikkaa, mistä voi saada luettavaa.

Porin Klassillisella Lyseolla oli oma kirjasto. Se oli opettajain huoneen takana. Joku opettaja piti kirjastoa. Hän sai siitä kolmen viikkotunnin palkkion. Se tiesi, että kirjasto oli avoinna vain kolme tuntia viikossa. Oppilaat saivat lainata sieltä kirjoja, mutta sinne ei päässyt ilman valvontaa. Siellä oli oppikirjoja, romaaneja ja yliopistollisia väitöskirjoja. Kirjastossa oli v. 1903 kaikkiaan 4 125 nidettä. Pääasiassa ne tukivat koulun oppimääriä. Koulun määrärahojen puitteissa kirjastoon tilattiin myös aikakausikirjoja. Ne olivat korkeakulttuurisia teoksia, joista mainittakoon muutama:

Teologinen aikakauskirja, Suomen kasvatustieteellinen yhdistyksen aikakauskirja, Kasvatustieteellisiä sanomia, Valvoja, Historiallinen aikakauskirja, Litterarisches Centralblatt für Deutschland, Suomen museo, Virittäjä, Luonnon ystävä, Suomen urheilulehti, Terveystieteiden lehti ja Neophilologische Mitteilungen.

Ristohan oli kirjojen suhteen kaikkiruokainen, joten hän varmaan löysi koulun kirjastosta luettavaa. Porin Lyseon toverikunnalla oli myös oma kirjasto. Se oli sen verran iso, että sitä varten oli palkattava kirjastonhoitaja. Risto oli sen käytössä sen verran kokenut, että toverikunta valitsi hänet sen hoitajaksi. Tämä tehtävä oli koulun puitteissa ainoa, jossa hän kouluaikanaan oli mukana.⁵⁸

Jo 1850-luvun lopulta alkaen Porissa oli tehty paljon työtä kaupunginkirjaston kehittämiseksi kulttuuritekijäksi. Haluttiin antaa kaupunkilaisille korkealaatuista kauno- ja tietokirjallisuutta sekä mukavaa ajanvietekirjallisuutta. Alkujaan kirjasto tunnettiin nimellä Kansankirjasto. Kansakoulun johtokunta hallinnoi kirjastoa aina vuoteen 1903 saakka. Tästä lähtien kirjastolla oli oma johtokunta. Lähinnä opettajat toimivat kirjaston ylläpitäjinä ja kehittäjinä. J. Lindell -niminen opettaja oli toiminut kirjaston johtajana vuodesta 1887 alkaen.

Kansankirjasto toimi vuodesta 1897 alkaen puistojen risteyksessä. Lyseolaisen Risto koulutie kohti koulua kulki sen vierestä. Siellä saattoi käydä lukemassa lehtiä sunnuntaisin klo 15–18 sekä tiistaisin ja perjantaisin klo 7–21. Sama valistuksen henki jatkui v. 1904, jolloin Kansankirjasto siirtyi hotellin Iltaman talon toiseen kerrokseen osoitteeseen Konstantiininkatu 14 (Gallen-Kallelankatu). Ensi kerran käytettiin sähkövaloa kirjastossa. Saman aikaisesti kirjastoa alettiin pitää auki klo 9.00–21.00 välisenä aikana kaikkina viikonpäivinä.⁵⁹

Kirjasto ja lukusali tulivat kaupungin omistukseen vuoden 1904 alusta alkaen. Johtokunta oli sen jälkeenkin opettajien ja pappien hallussa. Tämä koostumus tuntui

väistämättä kirjaston käytössä ja uutuuksien hankinnoissa. Vuonna 1906 kirjastolla oli kaikkiaan 3 664 kirjaa tai sanomalehteä. Noin puolet oli huvi-, kauno- ja lastenkirjoja. Hengellisiä kirjoja oli noin 500 ja saman verran sanoma- ja aikakauslehtiä. ”*Aamun airut*”, ”*Kyläkirjasto*”, ”*Raittiuden ystävä*”, ”*Pellervo*”, ”*Väinämöinen*” ja monet muut antoivat kuvan käsikirjastosta. ”*Virallinen lehti*” ja ”*Suomen teollisuuslehti*” olivat semmoisia lehtiä, joita voisi kuvitella Riston lukeneen käyntikerroillaan.

Koulupojat muistivat Riston olleen lyseolaisena jo muiden yläpuolella. He muistivat Riston olleen koulupoikana vakavaluonteinen oppilas, joka osoitti henkiset harrastuksensa käymällä Porin lukusalissa lukemassa sanomalehtiä. Parhaiten Riston tavoitti menemällä lukusaliin, jossa Risto istui kaiket illat. Kirjaston puolelta hän lainasi laajoja taloustieteellisiä teoksia. On huomionarvoista, että hän luki kannesta kanteen Adam Smithin klassisen liberalismien oppikirjan ”*Kansojen varallisuus*”. Teos oli myös länsimaisen valistuskirjallisuuden merkkiteos, jossa moraalifilosofisia asioita tuotiin esiin. Tämäkin teos oli vaikuttamassa, kun Risto rakensi itselleen arvomaailmaa. Risto luki myös suomalaisen klassisen liberalismien kehittäjän Antti Chydeniuksen pääteoksen ”*Kansallinen voitto*”. Kaiken kaikkiaan on pakko todeta, että Risto Rytin kouluvuodet antoivat hänelle laajan sivistyspohjan, jota hän omalla lukeneisuudellaan jatkuvasti täydensi. Näillä erinomaisilla eväillä varustettuna ylioppilas Ryti lähti Porin kaupungista kohti jatko-opintoja.⁶⁰

Lähteet:

1. Turtola, Martti, Risto Ryti, *Elämä isänmaan puolesta*. Keuruu 1994, s. 24-31.
2. Viikki, Raimo, *Suur-Huittisten historia III 1-2*, Jyväskylä 1989, s. 630. – Virkkunen, Sakari, Ryti, *myrskyajan presidentti*, Helsinki 1985, s. 11.
3. Viikki, Raimo, *mainittu teos* s. 631.
4. Karu, Minna, *Ehheetä maitoa*, Huittinen 2013, s. 15.
5. Viikki, Raimo, *mainittu teos* s. 265.
6. Viikki, Raimo, *mainittu teos* s. 313-314. - *Suomen asetuskokoelma 19.6.1895*.
7. *Tal. os. pöytäkirja 15.10.1897*. VA.
8. Viikki, Raimo, *mainittu teos* s. 359.
9. *Asetus maalaiskuntien kunnallishallinnosta 1898, 21/15.6.1898*. – Viikki, Raimo, *mainittu teos* s. 447.
10. Viikki, Raimo, *mainittu teos*. III 1 s. 141, ja 397.

11. Knaapinen, Hannu, *Muistelmat v. 1939. Muistelmat omistaa Knaapisen pojantytär Marjatta Parantainen, Turku.*
12. Knaapinen, Hannu, *Muistelmat Risto Rytistä v. 1943. Huittisten museo.*
13. Rautkallio, Hannu, Risto Ryti, *Sota-ajan muistelmat, Juva 2012, s. xxx*
14. Rautkallio, Hannu, *mainittu teos s. xxx.*
15. *Asetus Kokous 3/15.2.1899.*
16. Viikki, Raimo, *Suur- Huittisten historia III,1 Jyväskylä 1989, s. 466-467.*
17. *Porin Lyseon vuosikertomus 1898-99. Satakunta 101, 2.9.1899.*
18. *Keisarillinen koulujärjestys v. 1872.*
19. *Porin Klassillisen Lyseon päiväkirjat v. 1899-1906. TMA.- Porin Lyseo 1879-1954, s. 80.*
20. Kuusikari, Sanni, *Hyvä hoito ja jokivesi. Porin yleiset saunat. Tampere 2013.*
21. *Suomen Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen Pori osasto 100 vuotta, s. 1-2.*
22. *Porin kaupunginvaltuusto 7.11.1922, 26.2.1924, 8.4.1924, 23.2.1926 ja 20.11.1945. PKA.*
23. *Porin Lyseon vuosikertomus 1899-1900. Porin kirj.*
24. *Porin Lyseon vuosikertomus 1899-1900. Porin kirj.*
25. *Satakunta 101, 2.9.1899. – Porin Lyseon vuosikertomus 1899-1900.)*
26. Sandelin, Hugo, *Farisealaisuus Jesuksen aikana, Porin Lyseon vuosikertomus 1891-1892.*
27. *Porin Lyseon vuosikertomus 1929-1930.*
28. *Porin Lyseon rangaistuskirja v. 1905. TMA.*
29. *Virkkunen, Sakari, mainittu teos s. 21.*
30. *Porin Lyseon vuosikertomus 1898-1899.– J. F. Herbart, Allgemeine Pädagogik, v. 1894.*
31. *Porin Lyseon arvostelut 1899-1900, toinen luokka. TMA.*
32. *Porin Lyseon arvostelut 1902-1903, viides luokka. TMA.*
33. *Helkama, Klaus, Risto Rytin identiteetti ja sen kehitys. Seminaarissa pidetty esitys 5.4.2014.*
34. *Jaakkola, Martti, Muistelu Risto Rytistä. Sat. M.*
35. *Porin Lyseon arvostelut 1905-1906. Kahdeksas luokka. TMA.*
36. *Risto Rytin äidinkielen aine on Satakunnan Museossa.*
37. *Valkonen, Tatu, Miehen housuissa, s. 214-219.- Porin Lyseon arvostelut 1900-1906. TMA.*
38. *Risto Rytin ruotsin kielen koe on Satakunnan Museossa.*
39. *Valkonen, Tatu, mainittu teos s.142-145.- Porin Lyseon vuosikertomukset 1901-1906.*
40. *Risto Rytin latinan koe on kuvattuna Satakunnan Museossa.*
41. *Risto Rytin matematiikan koe on kuvattuna Satakunnan Museossa. - Valtonen, Tatu, mainittu teos s. 89.*

42. *Porin Lyseon vuosikertomus 1905–1906.*
43. *Satakunta 57, 19.5.1906.*
44. *Boijer, Lauri, Muutamia huomautuksia koululaisten terveydenhoidosta, Porin Lyseon vuosikertomus 1903-1904.*
45. *Porin Lyseon vuosikertomukset v. 1899-1906.*
46. *Porin Lyseon toverikunnan pöytäkirja 11.11.1905. Sat. M.*
47. *Porin Lyseon toverikunnan pöytäkirja 10.12.1904. Sat. M.*
48. *Porin suomalaisen Lyseon toverikunta nimikirja 1887-1907. Sat. M.*
49. *Valkonen, Tatu, mainittu teos s. 149-150.*
50. *Porin Lyseon toverikunnan pöytäkirja 5.12. 1904. Sat. M.*
51. *Porin Lyseon toverikunnan pöytäkirja 5.12. 1904. Sat. M.*
52. *Porin Lyseon toverikunnan pöytäkirja 12.12.1905. Sat. M.*
53. *Valkonen, Tatu, mainittu teos s. 105-106.*
54. *Porin Lyseon toverikunnan pöytäkirja 12.5. 1906. Sat. M.*
55. *Saarinen, Juhani, Porin kaupungin historia III s. 571–581.*
56. *Saarinen, Juhani, mainittu teos s. 543–544.*
57. *Porin Lyseon vuosikertomus 1905–1906.*
58. *Porin Lyseon vuosikertomus 1903–1904.*
59. *Saarinen, Juhani, mainittu teos s. 765–769. - Porin kansankirjaston kertomukset v. 1899–1906.*
60. *Porin Kansankirjasto 1906.*